

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ZWEIG’IN ACIMAK ADLI ESERİ VE GRASS’IN TENEKE
TRAMPET ESERLERİNDE ENGELLİLİK SORUNSAĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nilay VAROL

Enstitü Anabilim Dalı: Alman Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cüneyt ARSLAN

ŞUBAT – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

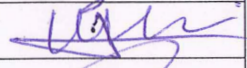
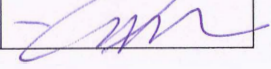
**ZWEIG’IN “ACIMAK” ADLI ESERİ İLE GRASS’IN “TENEKE
TRAMPET” ADLI ESERLERİNDE “ENGELLİLİK SORUNSALI”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nilay VAROL

Enstitü Anabilim Dalı : Alman Dili ve Edebiyatı

“Bu tez ~~27.02~~2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Linyet Rıdvan	Bosunlu	
Dr.Öğr. Üyesi Fatih Uluç	Bosunlu	
Prof.Dr. Mehmed Töresen	Bosunlu	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	-------------

Öğrencinin	
Adı Soyadı	: Nilay Varol
Öğrenci Numarası	: Y106014010
Enstitü Anabilim Dalı	: Alman Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı	:
Programı	: ☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	: Zweig'ın "Acımak" Adlı Eseri ile Grass'ın "Teneke Trampet" Adlı Eserlerinde "Engellilik Sorunsalı"
Benzerlik Oranı	: %6

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

31/01/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı:

Doç. Dr. Cüneyt Arslan
Öğretim Üyesi

Tarih:

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. Cüneyt Arslan'a değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Savunma sınavı sırasında jüri üyeleri Prof. Dr. Muharrem TOSUN ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih ULUÇ çalışmamın son haline gelmesine yönelik değerli katkılar yapmışlardır. Bu vesileyle tüm hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

Nilay VAROL

27.02.2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1. KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT KURAMLARI.....	7
---	----------

1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Karşılaştırmalı Edebiyat.....	7
--	---

1.2. Karşılaştırmalı Edebiyatın Alanı ve Yöntemi	10
--	----

BÖLÜM 2. ENGELLİLİK KAVRAMI	14
--	-----------

2.1. Türkiye’de ve Dünyada Engellilik Tanımı	14
--	----

2.2. Engellilik Modelleri	16
---------------------------------	----

2.2.1. Ahlaki Model	17
---------------------------	----

2.2.2. Tıbbi Model.....	19
-------------------------	----

2.2.3. Sosyal Model.....	21
--------------------------	----

2.2.4. Empati Kuramı	26
----------------------------	----

BÖLÜM 3. EDEBİYATTA ENGELLİLİK.....	29
--	-----------

3.1. Stefan Zweig’in Hayatı	29
-----------------------------------	----

3.2. Stefan Zweig’in Edebiyat Anlayışı ve Sürgün Edebiyatı	30
--	----

3.3. Stefan Zweig’in Engelliliğe Bakışı	33
---	----

3.4. Günter Grass’in Hayatı	35
-----------------------------------	----

3.5. Günter Grass’in Edebi Kişiliği.....	36
--	----

3.6. Günter Grass’in Engelliliğe Bakışı	38
---	----

BÖLÜM 4. TENEKE TRAMPET VE SABIRSIZ YÜREK ROMANLARINDA ENGELLİLİK	40
--	-----------

4.1. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve Ailesi	41
--	----

4.2. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve Sosyal Hayatı	46
---	----

4.3. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve İç Dünyası	48
--	----

4.4. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Dil, İdeoloji ve Engellilik	54
SONUÇ.....	57
KAYNAKÇA	63
ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
M.Ö	: Milattan Önce
RUSİHAK	: Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği
S.P.D	: Sozialdemokratische Partei Deutschlands
S.S	: Nasyolat Sosyalist Parti
S.T.K	: SupertuxKart
USA	: Amerika Birleşik Devletleri
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	Doktora	
Tezin Başlığı : Zweig'in Acımak Adlı Eseri ile Grass'ın 'Teneke Trampet' Eserlerinde 'Engellilik Sorunsalı'		
Tezin Yazarı : Nilay Varol		Danışman: Prof. Dr. Nilgün SAZAK
Kabul Tarihi : 27.02.2019		Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 71 (tez)
Anabilim Dalı: Alman Dili ve Edebiyatı		
Engellilik durumuna yönelik değerlendirmeler, yalnızca fiziksel engellilik durumları ile ilişkili değildir. Çeşitli düzeylerde depresif problemlerin mevcut olma durum da bir engellilik oluşturabilmektedir. Bu duruma yönelik yaklaşımlar, çeşitli eserlerde irdelenmektedir. Bu yönüyle engellilik kavramını irdeleme ve engelliliğe farklı bir bakış açının sunulması, engelliliği farklı ölçülerde değerlendirme durumlarında da öncelikli bir durumu temsil etmektedir. Engelliliğin günümüzde algılanması gereken en önemli konuların başında gelmesi nedeniyle farklı bakış açısı ile ilişkili engellilik kavramı değişik boyutlardan bir değerlendirmeyi kapsayabilmektedir. İfade edilenler yönünde bu araştırmada, Alman Edebiyatı'nda irdelemeler geliştirilerek Stefan Zweig'in 'Acımak' eseriyle Günter Grass'ın 'Teneke Trampet' eseri incelenmiştir. Eserlerde yalnızca fiziksel yönden engellilik durumu dikkate alınmamış ve özellikle de Zweig eserinde düşünsel dünya açısından da engellilik durumu değerlendirilmiştir. Ayrıca eserlerde, psikanaliz yaklaşım oluşturularak engelli bireyin ailesine, sosyal yaşantısına, iç dünyasına ve eserlerde kullanılan dile yönelik etkinlikler değerlendirilmiştir. Bunlara yönelik ifadeler özellikle de, engelli bireylerin insanlara muhtaç olma ya da olmama veya hem ailesi hem de çevresi tarafından karşılaştığı davranışlar üzerinedir. Aynı zamanda bir diğer faktör, engellilik kavramına bakış açısının, engellinin düşüncelerini de irdeleme üzerinden etkin bir dayanımı oluşturabilmektedir. Farklı bir çerçeveden engellilik kavramı ise, engellinin düşüncesinde diğer insanların kendisine bakış açısı yönünden irdelemeleri kapsamaktadır. Bu nedenle engellilik kavramına bakış açıları, hem engellinin hem diğer insanların bakış açılarına yönelik değerlendirmelerin yapılmasını da kapsamaktadır. Diğer önemli durum ise, söz konusu davranışlarla engelliler tarafından algılanan davranışlar ilişkisidir. Bu tür unsurlar, çeşitli modellerle incelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle her iki romanda oluşturulan modeller, tıbbi, ahlaki ve sosyal modellerdir. Eserler kapsamında modellerin tamamının mevcut olduğu ve özellikle de sosyal modelin etkisini gösterdiği değerlendirmesi yapılmaktadır.		
Anahtar Kelimeler: Alman Edebiyatı, Stefan Zweig, Günter Grass, Engellilik		

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☐
Title of Thesis : The Problem of Disability in Zweig's Beware of Pity and Grass's Tin Drum			
Author of Thesis : Nilay Varol		Supervisor: Professor Cüneyt Arslan	
Accepted Date : 27.02.2019		Number of Pages: v (pre tex) + 71 (main body)	
Department : German Language and Literature			
Assessments of disability are not only related with physical disability. Presence of depressed moods at various levels may also create a disability. Approaches to this situation are examined in various studies. In this respect, nowadays due to disability is one of the most important topic, examining the concept of disability and presenting a different point of view to disability represent a priority situation in terms of evaluating disability at different levels. The concept of disability may include an assessment of different dimensions, as disability is at a level associated with the point of view of the most important quality that must be perceived nowadays. In the direction of this study, the debates in German literature were developed and Günter Grass's Tin Drum was examined by Stefan Zweig's Beware of Pity. Only physically disability was not taken into account in the studies, and especially in the Zweig study, the disability situation was evaluated in terms of the intellectual world. Also in the studies, psychoanalytic approach was developed and activities for the family, the social life, the inner world and the language used in the works were evaluated. In particular, the expressions are directed at the behavior of persons with disabilities in need or not, or the behaviors they face by their families and their surroundings. At the same time, another factor can create an effective stance by examining the concept of disability from the point of view of the disabled. The concept of disability from a different framework covers the consideration of the point of view of the other believers in the thought of the disabled. Therefore, perspectives on the concept of disability include evaluations of disability and other people's perspectives. Another important aspect is the relationship between behaviors and behaviors perceived by the disabled. Such elements have been studied with various models. Therefore, the models created in both novels are medical, moral and social models. It is evaluated that all of the models are present within the scope of the studies and especially the effect of the socia model.			
Keywords: German Literature, Stefan Zweig, Günter Grass, Disability			

GİRİŞ

Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi

Kimliğin yapılanması ve ben'in (egonun) kurulumu için öteki/yabancı olanla kimlik arasında bir sınır çizme gerekliliği hem sosyoloji hem psikanaliz alanında çok sık işlenen bir konudur. Örneğin Batı'nın Doğu'yla kurduğu ilişkiye dair en çok referans verilen çalışmalardan birine imza atmış olan Edward Said, kimliğin inşası için bir öteki belirlemenin şart olduğunu öne sürer. Her dönem, her toplum kendi ötekilerini yaratmış ve bireyselliğini bu ötekilerle kurduğu ilişki, onlardan ayırdığı noktalar ve farklılıklar üzerinden inşa etmiştir. Dolayısıyla Said'e göre kimlik ve öteki inşası bireylerin ve toplumun düzenli olarak katılımda bulunduğu sosyal ve siyasal bir süreçtir (Said, 1998: 11-51).

Öte yandan İletişim alanında çalışan Güliz Uluç da benzer bir noktaya vurgu yapar, ancak ötekinin kimlik inşası için şart olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kimlik inşasının herhangi bir üstünlük iması içermemesi, dışlayıcı olmaması ve ayrımcı bir söylem içermemesi gerektiğini söyler (Uluç, 2009).

Ne yazık ki mevcut toplumsal durumlarda pek çok grubun görsel medya, iletişim gibi kanallarda tam da bu ayrımcı dil inşası üzerinden ötekileştirildiğin gözlemlemekteyiz. Bu gruplardan engelliler, çağlar boyunca benzer bir ayrımcılığa maruz kalmış olup, bu tezin de eksenini oluşturmaktadır. Aydınlanma Öncesi'nde engelliliğin bir günah sonucu oluşmuş olduğu düşünülür, engelli bireyin, kendisinin veya ailesinin günahının bedelini ödemekte olduğu düşünülür ve bu sebeple ayrımcılık yaşanırdı. Aydınlanma'yla birlikte pek çok engelin tedavi edilebileceğine dair tıbbın güveni artmış, ancak bu da beraberinde “tedavi edilemez” yaftasıyla çeşitli enstitülerde yaşamak zorunda bırakılan ve dolayısıyla yine izole edilen bir engelli modelinin oluşmasına neden olmuştur. Bugünkü temsillere baktığımızda da, her ne kadar duyarlık artırmayı amaçlayan STK'ların sayısında ve görünürlüğünde ciddi bir artış olsa da, medyadaki genel temsil hala belli başlı birkaç stereotip üzerinden dönmektedir. Bu tez, iki örnek üzerinden Alman Edebiyatı'nda nasıl bir engellilik modeli olduğunu analiz etmektedir.

Tezin araştırma alanı olarak edebiyatı seçmesinin çeşitli nedenleri vardır. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebi eserlerle ilgilenen sosyal bilim araştırmalarında ciddi bir

artış olmuştur. Her ne kadar bu çalışmalar kurgusal olanla gerçek olanın kesin bir şekilde ayrı olduğu şeklindeki pozitivist bir bakışla çarpışmaya devam etse de, giderek artan disiplinler arası çalışmalar edebiyat ve sosyal bilimler ilişkisine de yansımaktadır.

Edebi metinlerin sosyal bilimler alanında kullanımına dair çeşitli bakış açıları olmakla birlikte, bu ilişkiye dair en kapsamlı araştırmalardan biri Hoggart'ındır. Hoggart, insana dair bilginin bütünsel olduğunu, sadece zihinsel olanın yetersiz kalacağını söyler. Ona göre; metaforik bilgi ve sezgisel bilgi de en az zihinsel bilgi kadar gereklidir. Kurgusal olanı “gerçek” olanla karıştırmamak gerektiğini söyleyenleri renk körü olanlara benzeten Hoggart, insana dair bilgiye tek bir yol olduğunu iddia edenlere diğer yolları göstermenin imkânsız olduğunu; ama diğer yolların kattığı zenginliğin çok önemli olduğunu iddia eder. Ona göre “İyi Edebiyat (Good Literature)” yaptığını söylediği yazarlar, sadece iyi bir gözlem yapmak ve zihinsel bilgileri artırmakla kalmaz, insana dair algıyı besler, genişletir (Hoggart, 1966: 278). Hoggart'ın bu görüşleri edebiyat ve sosyal bilimler alanında çalışan insanlar için yeni yolların kapılarını açmış ve bu alan üzerine daha fazla düşünülmesini sağlamıştır.

Bir yandan da, özellikle gerçekçi yazarların toplumu, kültürü ve dönemi yansıtıyor oluşu da edebiyatı özellikle sosyolojik incelemeler için verimli bir alan hâline getirmektedir. D'Arthez bu ilişkiyi özetlercesine, sanat nedir sorusuna şu yanıtı vermiştir:

“...Yoğunlaştırılmış doğadan fazla bir şey değil. Fakat bu yoğunlaştırma hiçbir zaman biçimsel değildir; tersine, içeriğin, bir durumun toplumsal ve insani özünün mümkün olduğu derecede şiddetlendirilişidir” (Lukacs, 1977: 83)

Bu çalışmada da, edebiyatın insana dair açtığı sezgi ve döneme dair verdiği bilgi sebebiyle çalışmanın sorusu edebiyat eserleri üzerinden incelenmiştir. Belirtilen nedene ek olarak, engellilik alanındaki çalışmaların çoğunlukla görsel iletişim araçlarını kullanması ve medyaya odaklanması da, edebiyat alanında bir boşluk doğmasına sebep olmuştur. Bu tez, bu boşluğun doldurulması ve engelli araştırmalarıyla edebiyat sosyolojisinin kesişimi için bir başlangıç noktası olma ve başka çalışmalara ilham verme ümidi taşımaktadır.

Çalışmada Hoggart'ın kuramının ışığında bir yol izlenerek Engellilik sorunsalını mercek altına almak için Alman Edebiyatı'nın iki önemli yazarından seçilmiş iki eser incelenmiştir. İki eser de gerçekçi türde yazılmış eserler olup, hem sosyolojik analiz açısından hem de insana dair algıyı nasıl şekillendirdiği ve geliştirip geliştirmedeği açısından incelenmiştir. Çalışmada karakter inşaları ve yarattıkları derinliğin yanı sıra kapı açtıkları yeni perspektiflerle de kendilerini kanıtlamış iki önemli yazar olan Günter Grass ve Stefan Zweig seçilmiştir. Acımak (Sabırsız Yürek ve Merhamet olarak da çevrilmiş olan) ve Teneke Trampet eserlerinin seçilme nedeni, ilk örnek hem kadın olmanın ve fiziksel engelle sahip olmanın etkileri açısından çok önemli veriler sunarken, ikinci örneğin de engelli literatüründe bile az işlenen bir konu olarak varlığını sürdüren zihinsel engellere odaklanmış olmasıdır. Yapılan literatür taramasında edebiyat üzerinden hem fiziksel hem zihinsel hem de toplumsal engelleri tek bir çatı altında inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu tezin yazım amacının temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Konusu

Engellilik kavramına yönelik değerlendirmeler, engelli bireylerin toplum içerisinde kaynaşmasını sağlayacak özellikte yaklaşımların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu duruma bağlı sorumluluklar içerisinde edebi yaklaşım incelemesinin de yapılması önemlidir. Buna göre araştırmanın genel konusu, engellilik kavramına bağlı incelemeler yapılırken Stefan Zweig'ın Acımak adlı eserinde yararlanma ve Günter Grass'ın Teneke Trampet eserinden yararlanılmıştır. Böylece eser üzerinden incelemelere yönelmeler ve ciddi bir bakış açısının engelli profilinden hem zihinsel karmaşayı çözümleme hem de bedensel yetersizliklerin genel etkilerini ifade etme durumları sağlanmıştır. Aynı zamanda engelli kişilere insanların bakışları ile insanların engelli bireylere bakışı arasında anlamsal çerçeve kurulmaya çalışılmıştır.

Problem Cümlesi

Acımak ve Teneke Trampet adlı romanlarda engellilik hangi model çerçevesinde işlenmiştir, toplumsal önyargıları ne ölçüde yansıtmaktadır, ne ölçüde bir alternatif sunmaktadır?

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, seçilen iki önemli eser üzerinden Engellilik sorunsalının nasıl işlendiğinin analizini yapmaktır. Engellilik alanında çalışan çeşitli kuramcılarının oluşturduğu teorilerin ışığında, tezin temel probleminin alt başlıklarını oluşturan sorulara yanıt aranmıştır.

Engellilik üzerine yapılan literatür taramasında en sık referans verilen iki modelin Tıbbi Model ve Sosyal Model olduğu görülür (Arıkan, 2002; Ünal, 2010; İlkur, 2014; Burcu, 2006). Ancak özellikle engellilik tarihine bakıldığında, çok yaygın olarak gözlemlenen bakış açısının dinsel inançlardan beslenen ve bu iki modele da dâhil olmayan özelliklere sahip olduğu görülür (Erdoğan, 2017: 92; Arıkan, 2002: 1-2). Her ne kadar bu bakış açısı 19. yüzyıl sonrasında etkisini yitirmiş olsa da, tarihsel önemi sebebiyle bu araştırmaya dâhil edilmiş ve Arıkan'ın terminolojisine uygun şekilde Ahlaki Model adı altında incelenmiştir.

Daha sonra ise Engellilik hakkındaki çağdaş kuramlara bakılmıştır. Çalışmanın disiplinler arası olma özelliği sebebiyle biri psikoloji biri sosyoloji alanından olmak üzere iki önemli kuram seçilmiştir. Engellilik alanındaki en önemli çalışmalardan birine imza atmış olan Goffman (2014), görünür damgalar ve kolayca tespit edilemeyen damgaları birbirinden ayırdıktan sonra her bir damganın sosyal ilişkilerde nasıl kurulduğunu, bu damgaya sahip bireylerin günlük ilişkilerinde nasıl stratejiler geliştirmek zorunda kaldıklarını açıklar.

Çağdaş psikanalizin önemli kuramcılarından Gruen ise pek çok toplumsal sorunu çocukluktan başlayarak şiddetlenen empati yitimi ışığında analiz eder ve özellikle çaresizlik algılanan durumlarda insanların düşmanca tepkiler göstermesini ve şiddet uygulamasını bu kuram çerçevesinde açıklar.

Seçilen eserlerde engellilik sorunsalının nasıl işlendiği şu alt sorular ışığında incelenecektir:

1. Yazarın engelliliğe bakış açısı hangi modele yakındır?
2. Yazar, Damga Kuramı ve Empati Kuramı'nın vurguladığı sorunlara sahip midir?
3. Romanlardaki karakterlerin engelli karaktere bakışı nasıldır?
4. Romanlardaki engelli karakterler nasıl çizilmiştir?

Araştırmanın Önemi

Bir sosyoloji profesörü olan Kösemihal, daha 1964 yılında yerli ve yabancı literatürdeki sanat sosyolojisi eserlerini incelemiş ve 1940'lara kadar bir edebiyat sosyolojisinden bahsetmenin imkânsız olduğundan, bu konunun sanat kuramcılarının toplumsal arka planı yok sayması, sosyologların ise sanat eserlerini inceleme metası olarak değerli görmemesi nedeniyle gelişmemiş olduğundan yakınmıştır (Kösemihal, 1964: 1-2). 60'lı yıllardan itibaren ise edebiyat sosyolojisi alanındaki çalışmalarda ciddi bir artış görürüz. Araştırmalar edebiyat eserlerinin meydana gelmesini öncülük eden toplumsal koşulları, yazarların kültürel ve sosyo-ekonomik arka planlarını incelediği kadar, edebiyat eserlerinin topluma öncülük etme veya toplumu etkileme gücünü de inceler. Edebiyat, yaşadığı toplumun deneyimlerini gün yüzüne çıkarır, belirginleştirir; bazen ise alternatif dünya modelleri ve ilişki biçimleri önerir. (Cuma, 2009: 82-83). Dolayısıyla, toplumsal sorunların ne şekilde yaşandığına ilişkin araştırmalarda edebiyat eserleri büyük önem taşımaktadır.

Ne yazık ki Kösemihal'in çalışmasından bu yana geçen süre içinde sanat sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi alanındaki çalışmaların sayısı hızla artmış olsa da, engelliliğin temsiline edebiyat sosyolojisi çerçevesinden bakan yerel çalışmaların sayısı hâlâ azdır. Yabancı literatürde engelliliğin edebiyattaki temsiline dair pek çok araştırma yapılmış (Thomson, 2017; Mitchell ve Snyder, 2001; Quayson, 2007; Hall, 2015; Pearman, 2010; Joshua ve Schillmeier, 2010), ancak ülkemizde engelliliğin temsiline sosyolojik bir çerçeveden inceleyen araştırmalar edebiyatla fazla ilgilenmemiştir. Literatür taramasında öne çıkan sadece iki eserden biri engelliliği çocuk edebiyatı üzerinden analiz etmiş (Ünal, 2010); sadece Acar'ın tezi (2015) romanlar çerçevesinde değerlendirmede bulunmuştur. Diğer çalışmaların ise engelliliğin haberlerdeki temsili (Ulu, 2013), çizgi dizilerdeki temsili (Serttaş ve Eral, 2017) ve televizyon dizilerindeki temsiline (Ünür, 2013) odaklandığını görürüz. Bu çalışma, edebiyat sosyolojisi alanındaki açığı kapatma yolunda bir başlangıç noktası olma ve örnek teşkil etme amacı taşımaktadır.

Araştırmanın Sınırları

Karşılaştırmalı edebiyat ve edebiyat sosyolojisi her ne kadar kesişen iki alan olsa da, birbirinden farklı metotlara ve kavramsal çerçevelere sahiptir. Tezin amacı açısından, bu çalışma karşılaştırmalı edebiyat ve edebiyat sosyolojisi teorilerine değinerek çalışma

evrenini Alman Edebiyatı ile sınırlı tutmuş ve Alman Edebiyatı'nın ülkemizdeki en popüler iki yazarı Grass ve Zweig'in eserleri analiz edilmiştir (Türkiye Ne Okuyor, 2018).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir olguyu olduğu hâliyle betimlemeye çalışır. Bu tez kapsamında da iki adet roman, bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanacak teorik çerçeve kapsamında analiz edilmiş; yazarların yaşadığı dönem ve eserlerin ortaya çıkışını belirleyen koşullar ışığında incelenmiştir.

Eserler incelenirken karşılaştırmalı edebiyat biliminin metodolojilerinden yararlanılmıştır. Her ne kadar Goffman'ın (2014) Damga kuramı gibi sosyoloji kuramları ve Gruen (2004, 2015) ve Kristeva (2006) gibi psikanaliz kuramcılarının yazılarından da yararlanılmış olsa da, temel olarak pozitivist karşılaştırmalı edebiyat yöntemi benimsenmiş ve yer yer psikanalitik ve Marksist karşılaştırmalı edebiyat yöntemiyle analiz desteklenmiştir.

BÖLÜM 1. KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT KURAMLARI

1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Karşılaştırmalı Edebiyat

Tarihsel süreci içinde karşılaştırmalı edebiyatı incelemekten önce, karşılaştırma ve edebiyat terimlerinin tanımını yapmak yerinde olacaktır.

Önal (2008), edebiyat tanımını yapmadan önce ifadenin ne olduğunu ve gündelik ifade ile edebi ifade arasında nasıl farklar bulunduğunu inceler. Ona göre beş duyumuza hitap eden herhangi bir tanım ifade olabilir; ve günlük ifade bir dert anlatma, iletişim kurma aracıdır; doğrudan amacına yöneliktir. Edebi ifade ise, bu aktarımın sanatsal bir araç taşıması ve sanatın belli ilkelerine uygunluk gözetilerek tasarlanması sonucu oluşur (Önal, 2008: 25). Önal ayrıca, yazı dilinin önemini ve kuşaklar arasındaki bilgi aktarımının en iyi yolu olduğunu belirttikten sonra, yazı dili ile edebi dil arasında da bir ayrım yapar:

“Edebî dil, yazı dili içinde takip edilmekle ve zaman zaman yazı dili anlamıyla kullanılmakla beraber, ondan farklı bir terimdir. Edebî dil terimi, edebiyat eserlerinde görülen dildir. Mecazların kullanılması; kelimeler arasında oluşan özel ilişkinin (kontekstin, bağlamın) varlığı ve orijinal anlatımın bulunması, edebî dilin temel özelliklerini teşkil eder.” (Önal, 2008: 25).

Karşılaştırmalı edebiyatın tanımı konusunda ise araştırmacılar arasında bazı temel farklar vardır. Bayram (2004: 70), bu konuda iki temel karşıt görüş sunar. Birinci kanat, karşılaştırmalı edebiyatın kesinlikle en az iki farklı kültüre ait şiir, hikaye, imge, konu, yazar vs. arasında olmasını gerektiğini savunur ve ileride açıklanacak sebeplerden ötürü Fransız ekolü olarak da adlandırılır. İkinci görüş ise, karşılaştırmalı edebiyatın aynı kültüre ait imge, yazar ve eserlerle de çalışabileceğini öngörür ve Amerikan ekolü olarak da adlandırılır. Türk yazınında da Aytaç (2001), karşılaştırmalı edebiyatın hem aynı kültürden hem farklı kültürden eser, yazar veya konuları inceleme altına alabileceğini belirterek iki ekolü de olumlamış; karşılaştırmalı edebiyatın görevini de incelenen iki öge arasındaki içerik, tema ve biçim benzerliklerini, farklarını saptamak ve bu benzerlik ve farklılıkların nedenlerini tespit etmeye çalışmak olarak belirtmiştir. Aytaç’a göre eserlerin aynı yazara, aynı kültüre ya da aynı ülkeye ait olması şart değildir; seçilen iki eser farklı yazarlardan, farklı dil ve kültürlerden olabildiği gibi aynı yazarın iki eseri de olabilir; çünkü karşılaştırmalı edebiyatın esas amacı, seçilen teorik

çerçeve içinde birden çok eseri inceleyerek bakış açısını derinleştirmektedir (Aytaç, 2001: 1, 72).

Karşılaştırmalı edebiyatın tarihçesi net değildir. Bunun sebebi, ilk örneklerin disiplin resmi olarak oluşmadan ve kürsüleri kurulmadan verilmeye başlanmış olması ve dolayısıyla disiplini başlatan örneklerin sornadan karşılaştırmalı edebiyat şemsiyesi içinde değerlendirilmiş olmasıdır.

Genel kanı, karşılaştırmalı edebiyatın ilk örneklerinin 16. Yüzyılda görüldüğüdür. Avrupa Edebiyatı'nda karşılaştırmalı edebiyatın ilk örneği olarak kabul edilen eser, J. Dreyden'in 1668 yılında yayınladığı ve antik tragedya ile çağdaş dramı karşılaştırdığı - aslında kıyasladığı- *Of dramatick poesie* adlı incelemesidir. Bazı araştırmacılar ise "Abel François Villeman'in dört ciltlik *8. Yüzyılda Edebiyata Bakış* ve bu yapıtı izleyen *Ortaçağ'da Fransız, İtalyan, İspanyol ve İngiliz Edebiyatlarına Bakış* adlı çalışmaları (1829,1830)"nı karşılaştırmalı edebiyatın ik örneği olarak kabul eder (Parla, 1999; Aktaran: Karahalil, 2013: 15).

Türk Edebiyatı'nda ise karşılaştırmalı incelemeler Tanzimat Dönemi'yle başlar. Sanatta, politikada ve kültürde olduğu gibi edebiyatta da yüz Fransa başta olmak üzere Avrupa'ya dönüktür. Cemil Meriç ise Avrupa merkezli bu anlayışa ek olarak Uzakdoğu'yu, özellikle Hindistan'ı mercek altına almış ve böylece Türk edebiyatının karşılaştırmalı incelemelerinde alanı genişleten çok önemli bir figür olarak belirmiştir. Kendisinden alıntı yapmak gerekirse:

"Hind'i göklere çıkarışımız Batı'yı yermek için değildir. Himalaya'nın keşfi Olemp'e karşı beslediğimiz sevgiyi azaltmadı. Ama eski Yunan, yalnız kitaplarda yaşıyor. Hind'in dehasını dile getiren büyük fikir adamları çağdaşımız..... Kafayla gönlü barıştıracak yeni bir terkip için Hind'in kılavuzluğuna ihtiyaç vardır." (Meriç, 1994: 20).

İlerleyen yüzyıllarda ise iki isim ön plana çıkmıştır: Leo Spitzer ve Erich Auerbach. Göbenli, New York Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü olan Emily Apter'in Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığınan bu araştırmacıların incelemeleri için "küreselleşmiş bir karşılaştırmalı edebiyat" tanımını kullandığını belirtir (Göbenli, 2005: 130).

Daha sonra gelen örneklerde ise milliyetçilik kavramının bilimin gelişmesindeki önemi açıkça görülür. Yaygın görüş, karşılaştırmalı edebiyatın kökeni olarak milliyetçiliğin yayılmasındaki payı da aşikar olan Fransa'yı gösterir (Bayram, 2004: 73). İlk incelemeciler, başka dildeki eserlerin okunması mümkün hale gelince kültürler arasındaki farkları incelemeyi, gerekli buldukları özellikleri korumayı ve ulusal edebiyatlarında eksik gördükleri noktaları geliştirmeyi hedeflemişlerdir.

Yine erken dönem karşılaştırmalı edebiyat araştırmacıları arasında Amperé ve Viellemain telaffuz edilir, sosyolojik açıdan ilk karşılaştırmayı yapan kişi olarak ise Madame de Staë kabul edilmiştir (Bayram, 2004: 73). Basnett de karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında sık sık alıntı yapılan kitabında araştırmalarının merkezine Alman ve Fransız edebiyatları karşılaştırmasını koymuştur (Basnett, 1993). Bu, milliyetçilik ve karşılaştırmalı edebiyat arasındaki güçlü ilişkiyi gösteren erken dönem örneklerinden biridir.

Bununla birlikte Goethe'nin Weltliteratur dediği dünya edebiyatı kavramının milliyetçiliğe karşıt olduğu, Goethe'nin bütün dünya edebiyatlarının klasik eserlerin kaliteli yönlerinden faydalanması gerektiğini savunduğu da unutulmamalıdır (Aytaç, n.d.) Ancak Goethe'nin kavramı milliyetçi düşüncelere çarpmış ve gelişimi uzun süre mümkün olmamıştır.

19. yüzyılın sonundan itibaren ise üniversitelerde karşılaştırmalı edebiyat kürsüleri açılmaya ve karşılaştırmalı edebiyat bir bilim dalı olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Karşılaştırmalı edebiyatın günümüzde de hâlâ en güçlü olduğu ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk kürsüler 1890 yılında Harvard Üniversitesi'nde ve 1899 yılında Columbia Üniversitesi'nde kurulmuştur. Rene Wellek 1958 yılındaki bir konferansında karşılaştırmalı edebiyat üzerine konuşmuş ve Amerikan ekolüyle Fransız ekolünün farklarını da belirtmiştir. Bu konuşmayı Bayram dört kısa maddeyle özetler:

1. *“Karşılaştırmalı edebiyat bilimini iki edebiyat arasında ithalat-ihracat incelemesine indirgemek gibi bir deneme olsa olsa ‘yanlış’ tır.*
2. *Eğer eserin, yazarın psikolojisi ya da devrinin düşünce yapısına karşı durumunu araştırıyorsak, başka şeylerle uğraşıyoruz.*
3. *Bence tek doğru görüş, sanat eserini çok yönlü bir bütün, anlam ve değeri içinde saklayan göstergeler kurgusu olarak algılayan kararlı ‘bütüncül’ görüştür.*

4. *Sanat eserinin incelenişine ben 'edebiyat içi' diyorum, yazarının bilinciyle ilişkisinin incelenmesine ise 'edebiyat dışı'.*" (Wellek, 1958; Aktaran: Bayram, 2004: 74)

Türkiye’de de yakın dönemlerde karşılaştırmalı edebiyat ivme kazanmış; Namık Kemal, Halid Ziya, Halide Edib gibi yazar ve araştırmacılar Fransız Edebiyatı başta olmak üzere Türk Edebiyatı ile Avrupa edebiyatı arasında karşılaştırmalar yapmışlardır. Daha önce de belirtildiği gibi Cemil Meriç ise Hint Edebiyatı başta olmak üzere Doğu Edebiyatı’nı merkeze almasıyla diğer isimlerden ayırır (Bayram, 2004: 74-75).

1943-1960 yılları arasında, çeşitli incelemeleri dönemin ünlü dergilerinde yayınlanan ve Fransız klasiklerinde çevirmenlik de yapan Cevdet Perin çeşitli üniversitelerde karşılaştırmalı edebiyat dersleri vermeye başlamıştır. 1990 yılından itibaren ise Türkiye’de karşılaştırmalı edebiyat kurumsallaşmaya ve bu alanda kürsüler açılmaya başlamıştır (Ulukan, 2012: 15-16).

Arslan (2017: 12-13), karşılaştırmalı edebiyatın kurumsallaşmasını 20. Yüzyıldan itibaren devam etmekte olan kültürel ve teorik gelişmeler ışığında analiz eder. Bu bakış açısına göre 20. Yüzyıl başından itibaren dil sadece bir aktarım aracı olarak algılanmanın ötesine geçerek kültürü yansıtan ve daha önemlisi kültürü yeniden üreten bir araç olarak incelenmeye başlanmıştır. Arslan, Alman Dili ve Edebiyatı bölümlerinin Alman Dili ve Kültürü bölümlerine dönüşmesini bu kültürel değişim ışığında yorumlar.

1.2. Karşılaştırmalı Edebiyatın Alanı ve Yöntemi

Karşılaştırmalı edebiyat alanında farklı kültürlerden iki eser kıyaslanarak kültürler üstü ve milletler üstü bir araştırma da ortaya konulabileceği gibi, aynı dilde eserler veren iki yazar, hatta aynı yazarın farklı eserleri inceleme konusu olabilir. Karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarındaki en önemli nokta, seçilen eser veya yazarların karşılaştırılabilir olması ve karşılaştırmanın hangi noktalardan yapıldığının belirlenmesidir. Seçilen eser veya yazarlar yapısal olarak incelenebileceği gibi; tematolojik olarak; yani eserlerdeki tema ve motifler yönünden veya çeviri yönünden de incelenebilir.

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında sık sık vurgulanan bir nokta, insani temel ve değerlerin evrensel yönleri olmakla birlikte, kültürden kültüre farklılık gösteren çok fazla özellik oluşu ve bunun motif/tema incelemelerinde müthiş bir zenginlik kaynağı

oluşturduğudur. Bunun yanı sıra, imge incelemeleri de karşılaştırmalı edebiyatın bir diğer alanıdır. İmgelerin farklı kültürlerdeki farklı kullanım alanları, farklı çağrışım ve ifadeleri, birbirlerinden etkilenmeleri inceleme alanlarıdır (Ulukan, 2012: 16-17).

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin bir zenginliğe dönüşme potansiyeli ama aynı zamanda araştırma alanında tutarsızlığa sebep olma riski taşıyan çok fazla yöntemi vardır. Bu riske düşmemek için incelenen eserler ve yazarlarda aynı metodu kullanmak, dolayısıyla kullanılan yöntem konusunda tutarlı olmak çok önemlidir. Baytekin seçilebilecek altı alan sıralar:

- Tipolojik Karşılaştırma
- Genetik Karşılaştırma
- Yabancı bir kültür ortamında alımlama
- Yazın çevirisi veya bilimsel metin çevirileri
- Yazın tarihi (Almanya ve Fransa’da yazınsal ve politik romantiğin barışçı biçimde yan yana olması gibi)
- Ortak konu, motif, esin kaynağı. (Baytekin, 2006: 74-75; Aktaran: Karahalil, 2013: 12)

Öte yandan Bayram daha detaylı bir listeleme yapmış ve pek çok araştırmacıya kaynaklık etmiştir. Bayram’ın listesi karşılaştırmalı edebiyat alanının disiplinlerarası özelliğini de gözler önüne serer:

1. Dış yapı (şekil) özellikleri açısından karşılaştırma
2. Edebi tür ve bu türün özellikleri açısından karşılaştırma
3. Edebi çevre, dönem, saha ve akım açısından karşılaştırma
4. Müellif (şair/yazar) açısından karşılaştırma
5. Edebi sanatlar, dil ve anlatım açısından karşılaştırma
6. Bakış açısı, anlatıcı ve hayat felsefesi açısından karşılaştırma
7. Konu, tema, mesaj, motif, tip, ana ve ara fikirler açısından karşılaştırma
8. Kültürel ve sosyal yaşantıyla ilgi açısından karşılaştırma
9. Başka disiplinlerle ilişki açısından karşılaştırma” (Bayram, 2004; 71; Aktaran: Arslan, 2017: 15).

Bununla birlikte Ulukan'ın (2012: 17-20) Aytaç'ın kavramsallaştırmasını temel alarak oluşturduğu kategoriler daha ayrıntılı bir inceleme imkanı sunmaktadır. Tezin amacı bakımından bu alanlardan bir kısmı kısaca açıklanacak ve sonra çalışmanın genelinde izlenecek yol belirtilecektir.

Pozitivist İnceleme: Bu yöntem, bir eseri veya yazarı anlayabilmek ve inceleyebilmek için yazarın yaşadığı/eserin yazıldığı tarihsel dönemi, sosyal ve ekonomik koşulları bilmek gerektiğini belirtir. Pozitivist yönteme göre yazarın bakış açısı veya eserin temaları ve imgeleri bu koşulları doğrudan yansıtacaktır.

Psikanalitik İnceleme: Bu yöntem Psikanaliz kuramının kurucusu olan Freud'un da yaşadığı süre içinde yapmış olduğu gibi, eserleri psikanalitik bir gözle inceler. Bu yöntemde yazarın bilinçaltı dürtüleri mercek altına yatırılabilceği gibi, işlenen tema veya kullanılan imgelerin bilinçaltında nasıl ve neden yankı bulduğu da sorgulanabilir.

Marksist İnceleme: Marksist inceleme incelediği eser veya yazarı dahil olduğu ekonomik sınıfın kaçınılmaz bir parçası olarak görür ve hem eserin ortaya çıkmasına sebep olan eserleri hem de eserin konularını ve imgelerini işleme biçimini üretim ilişkileri ve ekonomik sınıflar bağlamında ele alır. Bu inceleme biçimi, ideolojik sonuçları olmayan bir edebiyat eserinin var olamayacağını savunduğu için; eserin ideolojik duruşu da mutlaka incelenecek konular arasındadır.

Feminist İnceleme: Her ne kadar Marx'ın teorisi cinsiyet eşitsizliğini üretim ilişkileri ve ekonomik eşitsizliğin bir uzantısı olarak görse ve ayrı bir alan olarak asla mercek altına almasa da, bu yöntem ile Marxist yöntem birbirine oldukça yakındır. Feminist inceleme de eseri kadınların sosyal, siyasal, cinsel konumu; eserdeki ilişkilerdeki hegemoni gibi alanlarda inceler ve ideolojik olarak nötr bir eser olacağına inanmadığı için eserin feminizme karşıt olduğu veya destek çıktığı, yeni görüşler sunduğu alanları belirler.

Biçembilimsel İnceleme: Biçembilim, eserin okuyucuda ne uyandırdığının anlaşılması için dilbilgisine başvurur. Yazarın veya eserin kullandığı yapılar, kendisine özgü kalıplar bu incelemenin alanıdır.

Hesaplaşmacı İnceleme: Farklı metinlerin birbirlerinden ne derece ve ne şekilde etkilendiğini aydınlatmaya çalışır. Bir eserin bir diğerinden veya bir yazarın bir başkasından etkilendiği yönler, doğrudan yaptığı alıntılar bu yöntemin alanıdır.

Yapısalcı İnceleme: Yapısalcılık, ayrı ayrı parçaları inceleyen öncüllerine karşıt olarak gelişmiş ve parçaların bir araya nasıl geldiğine ve gelişlerinin nasıl bir sonuca yol açtığına yönelmiştir. Bu yöntem eserleri oluşturan toplumsal geleneklere ve okuyucunun belli bir zamanda metni algılayışını belirleyen okuma geleneklerine özel bir önem atfeder. Yapısalcılığa göre, gerçeği analiz etmeden taklit etmek, gelenekleri sorgulamadan güçlendirmektir.

Alımlama Estetiği: Alımlama Estetiği okuru merkeze almasıyla diğer yöntemlerden ayrılır. Bu yöntemde okur, eser ve yazar ilişkisi kilit bir önem arz etmektedir. Metnin alımlayıcısından bağımsız bir şekilde, adeta soyut bir düzlemde sahip olduğu niteliklerden ziyade, okurda nasıl bir anlam kazandığıyla ve bu sürecin nasıl işlediğiyle ilgilenir.

Bu yöntemlerin tek birini benimsemek mümkün olduğu gibi, birkaçını uygulayan çoğulcu bir araştırma yapmak da mümkündür (Tutaş, 2006; Ulukan, 2012; Lye, 2011; Yüce, 2016).

Bu tez de, çalışma alanına uygunluğu sebebiyle genel olarak pozitivist bir inceleme yöntemini benimsemiştir. Bu amaç doğrultusunda, engellilik kavramı, modelleri tartışıldıktan, yazarlara ve edebi kişiliklerine dair temel bilgiler verildikten sonra, seçilen iki eser hem belirlenen temalar hem de birbirleriyle ilişkisi doğrultusunda analiz edilecektir.

BÖLÜM 2. ENGELLİLİK KAVRAMI

2.1. Türkiye’de ve Dünyada Engellilik Tanımı

Alana ilişkin üç ayrı kavram hem yasalarda hem STK’larda birbirlerinin yerine kullanıldığı için engellilik üzerine yapılan çalışmalarda bir terminoloji birliği olmaması göze çarpar. “Engelli”, “sakat” ve “özürlü” kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır ve İngilizce anlaşmalardaki “people with disabilities” terimi de bu kavramlar ile farklı şekillerde karşılanmıştır (Şişman, 2012: 70-76). Ancak engelliliği açıklayan sosyal modelin birey ve çevre ilişkisine ve toplum inşasına odaklanması son dönemde engelli terimini yaygın hâle getirmiştir. Eski isimleri *Başbakanlık Özürlüler İdaresi* ve *Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü* olan, ülkemizdeki engellilere dair en yetkili kamu kurumunun güncel adı *Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü* olarak değiştirilmiş, Birleşmiş Milletlerin *Conventions On The Rights of Persons with Disabilities* sözleşmesi de Resmi Gazete’de *Engelli Hakları’na İlişkin Sözleşme* adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışma boyunca, sosyal modele yakınlığı sebebiyle engelli terimi tercih edilmiştir.

İkinci bir sorun da terimin anlamı ve içeriğidir. Bu bölümde çeşitli resmi belge ve sözleşmelerin tanımları gözden geçirilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde kimisi bölgesel kimisi federal çeşitli engelli hakları yasaları bulunmaktadır. Bunlardan 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası ise engeli aktivizmi içinde bu yasaların en önemlisi olarak görülmektedir. Yasaya atfedilen bu önemin sebebi, engellilerin toplumun diğer bireyleriyle eşit haklara sahip olmasını garanti altına alması ve barınma, istihdam, ulaşım alanında düzenlemelerin önünü açmasıdır (Çakmak, 2008).

Engelli Amerikalılar Yasası engelliliği üç maddede tanımlar:

1. Kişinin bir ya da daha fazla önemli gündelik aktivitelerini temelden etkileyen fiziksel veya zihinsel bir bozulma;
2. Bu tarz bir bozulmanın kaydı;
3. Bu tarz bir bozulmaya sahip olduğunun düşünülmesi (Section 3).

13 Aralık 2006’da Birleşmiş Milletler Genel Merkezi’nde kabul edilen ve 30 Mart 2007’de imzaya açılan ve 14 Temmuz 2009’da Türkiye’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Engelli Hakları Sözleşmesi’ne göre ise:

“Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.” (Madde 1).

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ise, engelliye “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlar (Madde 3, Bölüm c).

Bu tezin kapsamı içinde de tartışılacak olan bazı sorunlar bu tanımlarda da görülmektedir. Öncelikle, engellilik toplumun organize oluş biçiminden ziyade kişiye atfedilmekte, bir farklılıktan ziyade bir bozukluk olarak yorumlanmaktadır. İkinci ve daha önemli kısım ise, Amerikan Engelliler Yasası C maddesinde görülen, kişinin beyanı dışında da engelli olarak etiketlenebilmesidir. Bu yorum sebebiyle bugün hâlâ zihinsel rehabilitasyon merkezlerinde zorunlu yatırımlara sık sık rastlanmakta, bireyler rızaları haricinde hapsedilebilmektedir. Son on yıllarda güçlenmiş olan, ülkemizde de RUSİHAK tarafından yürütülen anti-psikiyatri hareketi; tanı merkezli, engelli bireyin iradesini yok sayan bakış açısına karşı çıkmakta, sosyal model ışığında bir yol bulunması için adımlar atmaya çalışmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden de ötürü, bu tez psikososyal ve ruhsal engellere önemli bir vurgu yapacaktır. Bunun bir sebebi en çok insan hakları ihlaline rastlanan alan olması, bir diğer sebebi de sigortalar da dâhil pek çok alanda fiziksel engelliler kadar ciddiye alınmamasıdır. Belirtilen ikinci sebebin çeşitli nedenleri; ruhsal engellilik alanındaki verilen sübjektif olarak görülmesi, kanıt sağlamanın zor olması, tanı alabilmek için psikososyal veya ruhsal engele sahip bireylerin belirli bir sağlık görevlisinin verdiği tedavi yönergelerine harfi harfine uymasının gerekmesi ve kültürel önyargıların bu engelleri şımarıklık, güçsüzlük vs. gibi görme eğiliminin olmasıdır.

2.2. Engellilik Modelleri

Son dönemde engellilik üzerine yapılan çalışmalar genellikle tıbbi modelin yetersizliğini vurgular ve sosyal modele geçişin öneminin altını çizerek (Arıkan, 2002: 3-6; Okur ve diğerleri, 2010; Meşe, 2014; Ünal, 2010). Ancak engellilik tarihi üzerine yapılan araştırmalarda, Aydınlanma Dönemi'ne kadar hâkim olmuş olan bakış açısının dinsel gelenek ve inanışlardan kaynaklanan ahlaki/geleneksel model olması göze çarpar (Groce, 2013). Bu model engelli aktivizminin ve engellilik sosyolojisinin gelişmeye başladığı 1960larda çoktan etkisini yitirmiş olduğu için çalışmalarda genellikle üstünde durulmaz. Bununla birlikte, tıbbi modelin eleştirisi engellilik araştırmalarında ciddi bir yer tutar (Özgökçeler ve Alper, 2010; Okur ve diğerleri, 2010; Meşe, 2014).

Bu bölümde tarihsel önemi sebebiyle ahlaki model de analiz edilmiştir. Arkasından da tıbbi model ve sosyal modelin gelişimleri ve özellikleri hakkında bilgi verilmiş ve farklılıkları üzerinde durulmuştur.

Her model ayrı ayrı incelenmeden önce, Kızılaslan ve diğerlerinin (2016) politik sistemler ve engelliliğe bakış açılarındaki ilişki üzerine yaptığı analizi özetlemek yerinde olacaktır. Yaptıkları araştırmada Kızılaslan ve çalışma arkadaşları, toplumun engelli bireylere bakış açısının politik gelişmelerle paralel ilerlediğini savunur. Bu araştırmaya göre feodal düzen ahlaki modeli, kapitalist düzen tıbbi modeli ve modern toplum örgütlenmesi ise sosyal modeli doğurmuştur.

Engelli bireyler feodal toplumlarda dini bakışın etkisiyle ya dışlanmış ya da korunmaya muhtaç görülmüş ve himaye edilmiştir. Ancak önemli bir nokta, feodal düzen içinde de olsa kırsalda yaşayan engelli bireylerin kendilerine özgürlük alanları oluşturabilmiş ve topluma dâhil olabilmüş olmalarıdır (Kızılaslan ve diğerleri, 2016: 186-187). Bu veri, sosyal modelin savunduğu; engelin bireysel bir yetersizlikten ziyade bireysel farklılığın toplumun örgütleniş sebebiyle engel hâline geliyor olması tezini destekler.

Kapitalist sistemin yaygınlaşması ve sanayileşme ile beraber ise fabrikada çalışma ve standartlaşmış yaşam bir norm hâline gelmiş ve bu standarda uyamayan bireyler toplumdan izole olmuş yaşamlara mahkûm olmuşlardır. Tıbbi model bölümünde detaylı olarak anlatılacak olan Aydınlanma etkisindeki bilimin gelişmesi de bu faktöre eklenince, engel tedavi edilmesi gereken bir hastalık statüsü almış, tedavisi mümkün olmayan engellere sahip bireylerin enstitülere kapatılması başlamıştır.

Son olarak ise, önce Marksizm, sonrasında ise feminizm ve azınlık hakları mücadeleleri ile başlayan politik mücadeleler; engelliliğin toplum inşası çerçevesinde sorgulanmasının önünü açmıştır. Bu dönem, sosyal modeli beraberinde getirmiş ve sosyal model ‘Bedensel engeller değil toplumsal engeller’ sloganıyla özdeşleşmiştir (Kızılaslan, 2016: 191).

2.2.1. Ahlaki Model

Ahlaki (geleneksel) model en eski ve en uzun süre etkisini göstermiş engellilik modelidir. Her ne kadar moderniteyle birlikte önceki etkinliği ve yaygınlığı azalmış olsa da, bugün bile Güney Afrika başta olmak üzere çeşitli bölgelerde etkisini göstermektedir (Groce, 2013: 5-6). Bu tezin kapsamı içinde, medikal modelin ortaya çıkışından önceki bakış açılarını tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bu tezin kapsamında ahlaki model, çeşitli bölge ve tarihsel süreçlerde etkisini göstermiş olan farklı bakış açılarını içine alacak şekilde kullanılmıştır. Bu farklı yaklaşımların tek bir çatı altında toplanmasının sebebi hepsinin dinsel gelenek ve inanışlardan beslenmiş olmasıdır.

Groce’a (2013: 5-7) göre, ahlaki model olarak adlandırılan bakış açısında engelin birey veya ailesi tarafından işlenen bir günahın sonucu olduğuna inanılır. Talihin rastlantısal olmayıp ailede izi kalmış eski bir günah veya bizzat birey tarafından işlenen bir suçun sonucu oluşu, Antik Yunan tragedyalarına kadar izi sürülebilecek bir toplumsal bakış açısıdır. Bu bakış açısı engellilik konusunda da uzun yüzyıllar hâkim algı olmuş, engelli bireyler günah kendilerine değil ailelerine ait olsa bile masum görülmemiştir. Bunun sonucu olarak toplumla ilişkileri minimuma düşürülmüş, ilişkiler ve eğitim konusunda sınırlandırılmışlardır. Engelli bireylerin cadılıkla suçlanması da bu bakış açısının bir ürünüdür. Çeşitli Antik kültürlerde hastalık ve günah ilişkisini inceleyen Atmaca da (2010), hastalıkların çoğunlukla günahla ilişkilendirildiğini ve her ne kadar medikal yöntemler de kullanılmış olsa da tedavinin kötü ruhları bedenden uzaklaştırma ve tanrıların öfkesini yatıştırma üzerine yoğun vurgu yaptığını belirtir. Sümerliler ve kültürel olarak Sümerlilerin mirasçısı konumundaki Asurlular ve Babillilerde yaygın olan perspektif budur (Atmaca, 2010: 103-106). Hititlerdeki bakış açısına göre ise, hastalık sadece günahtan veya yapılan yanlışlardan değil, tanrının ihmali fırsat bilen şeytandan da kaynaklanabilmekteydi. Mısırlılar da dâhil sayılan tüm bu kültürlerin ortak özelliği, hastalıkla savaşmanın temel yolu olarak tanrıya yakarmanın ve dua okumanın,

kötü ruhların etkisinden kurtulmaya çalışmanın kullanılmasıdır. İslam kültüründeki dua okumanın da Mısır kültüründen etkilenecek gelişmiş olma ihtimali bulunmaktadır (Atmaca, 2010: 107). Yunanistan'da ilk başta ayrı bir disiplin olarak tıbbın varlığı görülmekle birlikte Doğu kültüründen etkilenecek orda da hastalıklarla mücadeleyi daha spritüel hâle getirmiş, bu bakış açısı Yunan kültürünün mirasçısı olan Roma'da da devam ederek Avrupa kültüründeki hâkim bakış açısı hâline gelmiştir (Atmaca, 2010: 115).

Parys'in (2014) çalışması üzerine yaptığı konferans metninden, Antik Mezopotamya'daki kültürün de benzer özellikler taşıdığını görürüz. Bu coğrafyada da hastalıkların genelde kötü ruhlardan kaynaklandığına inanılmış ve baş etme yöntemi olarak dualar ve dinsel ritüeller kullanılmıştır.

Engellilik tarihi üzerine yapılan çalışmalar en çok Avrupa'ya odaklanır. Hristiyan ve Yahudi kültürlerinin etkisindeki Avrupa geleneklerini anlamak için yazarlar sık sık İncil ve Tevrat'a da başvurmuşlardır (Raphael, 2009: 1-19). Pearman (2010: 1-19), Ortaçağ Avrupa'sında yaygın bir bakış açısı yakalamanın zor olduğunu belirtir. Yazılı kaynaklar üzerinden yaptığı incelemelerde, engellilere yardım ve bakımın sık sık görünür olduğuna rastlamaktadır; ancak dönemim hâkim bakış açısı, fiziksel sağlıkla ruhsal gelişmişliği bir tutar ve fiziksel sorunları ve sağlık problemlerini daha önce işlenmiş bir günaha bağlama eğilimindedir. Her ne kadar Ortaçağ bakış açısı hastalıklar üzerinde tıbbi modelin daha sonradan kuracağı gibi bir otorite kurmamış olsa da, dinsel toplulukların medikal metinleri çevirmekte oluşu ve dönemin felsefi geleneğinde Tanrı'nın tek iyileştirici olarak ve sağlık sorunlarının günahların cezası olarak görülmesi dinsel bakışı engellilikler konusunda bir otorite hâline getirmiş ve kabul edilebilir engeller ve kabul edilemez engeller gibi ayrımlar konusunda söz sahibi olmasını sağlamıştır (Pearman, 2010: 5-6). Raphael (2009: 112) da benzer bir ikili bakış açısını belirtir ve Tevrat analizinde, sağır ve dilsiz insanların hiçbir zaman konuşmanın hedefinde olmamasını vurgulayarak engellilerin sosyal kendi hayatlarında dair söz söyleme haklarından yoksun olduğunu, hayatlarına dair kararların onlardan bağımsız olarak toplum veya dinsel otoriteler tarafından alındığını belirtir.

Maalesef bu bakış açısı bugün tamamen tükenmiş değildir. Cadılık inancı ve cadı avının devam ettiği Afrika ülkelerinde engelli bireyler çoğunlukla saklanmak ve tamamen izole yaşamlar sürmek zorunda kalmaktadırlar. Engellilere ek olarak toplum normlarına

uymayan insanlar ve yaşı kadınlar da risk altında olup, sadece Gana’da bu tür cadılıkla suçlanan kişilerin sığınabilmesi ve hayatta kalabilmesi için geçtiğimiz yüzyılda altı adet kamp kurulmuştur (Groce, 2013: 7).

Öte yandan Engelli Tarihi literatürünü inceleyen Erdoğan (2017: 92), Atina’da önce savaşta yaralanan engellilere sonrasında ise tüm engellilere maaş bağlandığını, Osmanlı’da ise engellilerin toplum tarafından yardım gördüğünü veya yine devlet tarafından maaş aldığını aktarır. Ancak Ortaçağ’da engelli doğan bebeklerin şeytan sebebiyle engelli oldukları düşünülerek öldürüldüğünü de belirtir.

Bu alıntılar, Avrupa ve Akdeniz coğrafyalarında Ortaçağ’da engelliliğe dair farklı bakış açıları gelişmiş olabileceğini gösterir. Mısır’daki ders kitaplarında daha M.Ö. 11. ve 12. yüzyıllarda körlerle alay etmemeyi öğütleyen bölümlerin bulunması da bu savı güçlendirmektedir (Kocaömer, 2012; Aktaran: Erdoğan, 2017: 92). Ancak ister merhamet ve yardım, isterse lanetleme ve günahkâr olarak görme yolunda olsun, ahlaki modelin temel sorunu hastalıklarla ve farklılıklara dair yapılan tedavi ve düzenlemelerde farklılığa veya hastalığa sahip kişinin özne olarak görülmemesi ve düzenlemelerin adeta onlara rağmen yapılıyor olmasıdır. Bu nedenle de Aydınlanma Dönemi’yle birlikte başlayan birey-merkezli felsefi düşünce yaygınlaştığı her kültürde ahlaki modelin sonunu hazırlamış ve tıbbi modelin önünü açmıştır.

2.2.2. Tıbbi Model

Tıbbi modelin ortaya çıkışında iki önemli etken vardır. Birincisi, Aydınlanma ile beraber Avrupa felsefesinin birey-merkezli bir hâl alışı ve tıbbın güçlenerek aynı bir disiplin hâline gelmesi, ikincisi ise yaygınlaşan kapitalist üretim biçimi ile birlikte oluşan yeni sosyal yaşam ve bireyin bir üretim metası hâline gelişidir.

Meşe (2014: 80-82), tıbbi modelin ortaya çıkışını dönemin felsefi ve bilimsel gelişmeleri ışığında analiz eder. Aydınlanma Dönemi’ne de büyük etki yapmış olan Newton genelde fizik alanındaki çalışmalarıyla bilinse de, fizik alanında evrenin işleyişine dair öne sürdüğü kurallar yüzyıllar boyu etkisini sürdürmüştür ve 20. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlere de sirayet etmiştir. Newton bilimin pozitivist ve ampirik olması gerektiğini düşünüyordu. Bilimin çalışmaları tekrarlanabilir, gözlemlenebilir olmalıydı ve amaç tümevarım ile evrensel yasalara ulaşmaktır. Ampirik yöntem bilim dünyasında sık sık tartışılrsa da, günümüze kadar süren yüzyıllar boyunca bilim alanında hep temel

kabul edilen yöntem olagelmıştır. Newton aynı zamanda pozitivist ve ampirik bilimsel gözlemin deney yapanın yargılarından arı olacağını ve bunun evrensel yasalara ulaşmayı sağlayacağını düşünüyordu. Evrensel yasalar asla değişmeyeceği, doğa determinist bir düzende makine gibi işlediği için de; bilimin geleceğe dair öngörülerde bulunması mümkündür.

Meşe'nin (2014: 81) vurguladığı, bilim felsefesine etkisi büyük olmuş bir diğer önemli isim de Descartes'dır. Onun madde ile ruh, beden ile zihin kavramları arasına koyduğu ayrım ve düalizmi, pozitif bilimlerle beşeri bilimleri gittikçe birbirinden uzaklaştırmıştır. 19. yüzyılın sonunda beşeri bilimler yeni doğarken Aydınlanma dönemi entelektüellerinden gelen baskı bu bilim dallarını doğa bilimlerinin pozitivist yöntemlerini kullanmaya zorlamıştır. Bu düalizmin hâlâ izi tam silinmemiş olan en büyük etkisi ise, madde ile ruh, zihin ile beden arasındaki ayrımların yanı sıra, bireyin de çevresinden bağımsız olarak tekil ele alınmasıdır. Nasıl ki doğa bilimleri deney yaparken bütün dışsal koşullardan arınmış bir ortamda ampirik gözlemlerde bulunuyorsa, insan bilimleri de aynı perspektife çalışmaya zorlanmıştır.

Tıbbi modelin önünü açan bir diğer önemli gelişme de dönemin üretim biçimindeki değişikliklerdir. Kapitalist düzen ve serbest piyasa ekonomisinde rekabet çok önemli bir yere sahiptir. Fabrika yaşamı ve yeni ekonomik düzenin gerektirdiği koşullar, “üretken olan/olmayan” işçi ayrımını yaratmış ve bunun sonucunda engellilerin iş gücüne katılımları tamamen engellenmiş veya sınırlandırılmıştır. Üretime ve sosyal yaşama katılamayan bireyler bir anda eksik olarak algılanmaya başlanmış, bu bakış açısı tıptaki gelişmeye birlikte tedavi vurgusunu ve yeti farklılığı olan bireylerin “düzeltmesi” gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Okur ve Erdoğan, 2010: 248-249).

Engelliliği açıklayan tıbbi model de bu Aydınlanma dönemi gelişmelerinden ve kapitalist üretim ilişkilerinden doğmuştur (Meşe, 2014: 80-82; Okur & Erdoğan., 2010: 248-249). Tıbbı duyulan güven artmaya başladığında ve dinin hastalıklarla kurulan ilişkide rolü zayıfladığında engelliler bir günahın cezasını çeken bireyler yerine bir şanssızlık eseri çeşitli dezavantajlara maruz kalan kişiler olarak görülmeye başlandı. Ancak her ne kadar bu Ortaçağ'a kadar hâkim olan bakış açısında bir ilerleme gibi görünse de, tıbbi modelde engelliler hâlâ hasta olarak görülmekte, tedavi sürecinde oldukları için hayatlarını kolaylaştıracak müdahaleler vurgu almamaktadır. Tıpkı grip olan bir öğrencinin derslere katılabilmesi için özel bir çaba gösterilmemesi gibi, tıbbi

model aynı bakış açısını engellilere de çevirerek engelli bireyleri iyileşene kadar sosyal hayata katılımında kısıtlar olması normal olan kişiler olarak görür. Engellilerin zavallı, yardıma muhtaç hatta bazı durumlarda zorunlu olarak toplum dışı olarak resmedilmesi ve algılanması bu modelin ürünüdür. Her ne kadar bu model sayesinde çok fazla hastalıkta ilerleme sağlanmış ve pek çok engellinin hayatı kolaylaşmış olsa da, çok uzun hatta bazen ömür boyu sürebilen engellerde bu engele sahip kişilerin hayata katılımlarını artırmaya dair bir çaba olmayışı bu modelin en büyük yetersizliğidir. Aynı zamanda bir kamp işlevi gören çeşitli rehabilitasyon tesisleri engelli bireylerin toplumdan tamamen izole olmasına sebep olmuştur. Engelli Hakları Sözleşmeleri’ni de doğuran pek çok sivil toplum hareketi tam da bu eksikliği vurgulamış, engelli kişilerin de engele sahip oldukları süre boyunca bağımsız yaşayabilmesi ve sosyal hayata katılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasını talep etmiştir.

Okur ve Erdoğan (2010: 251), medikal modelin olumlu yanlarının da olduğunu belirtir. Tıptaki gelişmeye ve tedaviye yapılan vurgu söz konusu bireylerin yaşam sürelerinin uzatılmasında veya teknik destek alabilecekleri cihazların üretilmesinde öncülük etmiştir. Arıkan da tıbbi model çerçevesinde gelişen önleyici ve koruyucu ilerlemelerin hem engelliler hem aileleri için hayatı kolaylaştıran pek çok pratik çözümün önünü açtığını belirtir (Arıkan, 2002:2). Ancak eksik bireyler olarak algılanmaları sebebiyle gözden çıkarılabilir oldukları da bir gerçektir. Nazi Almanyası’nda tıbbi deneyleri engelliler üzerinde gerçekleştirirken bu eksiklik vurgusundan güç almaktaydı (Okur ve Erdoğan, 2010: 251). Ayrıca engelli üzerine araştırma yapan çeşitli yazarlar, insanların farklılıklarını normatif bir beden üzerinden değerlendiren ve engelliliği eksiklikle özdeşleştiren tıbbi modelin engellilere yönelik ayrımcılığı güçlendirdiğini savunurlar (Arıkan, 2002: 2; Özgökçeler ve Alper, 2010: 36-37).

2.2.3. Sosyal Model

Sosyal model, 1960’larda başlayan engelli aktivizminin ürünüdür. 20. yüzyıl başında bilimin düalist paradigmasının, yani zihinle bedenin, birey ile çevresinin bağımsız ve ayrı öğeler olarak ele alınması geleneğinin değişmeye başlaması ve birey-çevre ilişkisi üzerine daha fazla çalışma yapılması; kadın ve azınlık hakları gibi pek çok alanda olduğu gibi, engelli haklarında da etki yapmış, aktivizmin de sonucu olarak engel bireysel bir kusurdan, acınası bir eksiklikten ziyade, toplumun örgütlenişindeki bir hata üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır (Alper ve Özgökçeler, 2010: 37-40).

Dünya Sağlık Örgütü de dâhil pek çok kurum ve kuruluş engelli aktivizmi güçlenene dek engel tanımını medikal model üzerinden yapmış ve engeli bir eksiklik, kusur olarak görmüştür. Ancak İngiltere başta olmak üzere Avrupa’da ve Amerika’da güçlenen engelli hareketi bu tanımları reddetmiş ve sosyal modele geçişin önünü açmıştır (Barnes, 1998: 67; Aktaran: Burcu, 2006: 62).

Sosyal model “engel” in tanımını birey üzerinden değil, toplum üzerinden yapar. Sosyal modele göre bir şeyin engel olmasının sebebi toplumun organize oluş biçimidir. Tek tip bir fiziksel ve zihinsel var oluş üzerine inşa edilen sosyal yaşam, bu özelliğinden ötürü zihinsel veya fiziksel olarak farklı olan çeşitli bireyleri dezavantajlı konuma düşürür. Örneğin modern şehirler çoğunlukla sadece yürüyerek ulaşmaya izin verecek şekilde planlanıp yürüyemeyen kişileri engelli pozisyonuna iterken; pek çok toplu taşıma aracı ve asansör gibi gündelik kullanım yolları çeşitli psikolojik farklılığı olan kişileri engelli pozisyonuna düşürmektedir. Böylece yürüme engelli bireyler, psikolojik engelli (klostrofobi, panik bozukluk sahibi gibi...) bireyler ortaya çıkmaktadır.

Sosyal modele göre toplumun örgütleniş biçimi engelli bireylerin çevresel, tutumsal ve hukuksal sorunlarla karşılaşmasına sebep olur. Az önce örnek verilen rampasız şehir planlamaları çevresel sorunlara bir örnektir. Tutumsal sorunlar ise tek tip bir vücut yapısının genel geçer norm olarak kabul edilmesiyle başlar. Farklı bedenlere aşına olmayan toplum üyeleri önyargı, dışlama, izolasyon gibi çeşitli yollarla engelli bireylere psikolojik şiddet uygular. Hukuki sorunlara örnek olarak ise ülkemizde de hâlâ güncel olan istihdam eşitsizliği, eğitime ulaşamama gibi sorunlar örnek gösterilebilir. Özellikle psikolojik engele sahip kişiler düzenli olarak eğitimden mahrum kalma, işten atılma gibi tehditlerle yüz yüze yaşamaktadır.

Meşe’nin de tezinde aktardığı gibi, 1960’lardaki aktivizmin yaklaşık on yıl sonrasında tıbbi modele karşıt pek çok seçenek önerilmiştir.

“Nagi modeli (1976), Bronfenbrenner’in sosyoekolojik modeli (1977; 1979); Engel’in biyofizikososyal modeli (1977); Trieschmann’ın geliştirdiği model (1987) ve tıp enstitüsü modeli (IOM) (Pope ve Tarlow 1991; Brandt ve Pope, 1997) engelliliğin daha iyi anlaşılmasını sağlayan kavramsal çerçeveler olmuşlardır.”(Meşe, 2014: 85).

Tüm bu modellerin sosyal model olarak tek bir çatı altında toplanmasına sebep olan ise, hepsinin engeli çevresel, fiziksel ve sosyal faktörlerin tamamının karşılıklı etkileşimde bulunduğu dinamik bir perspektifle tanımlamalarıdır.

Literatürde de kusur, özür, bozukluk gibi terimler yerine “engel”in kullanımının yaygınlaşması sosyal model sayesinde olmuştur. İlk gruptaki terimler bir eksiklik veya yanlışlığı imlerken, engel kelimesi çeşitli özelliklere sahip bireylerin sosyal hayatın organize oluş biçimi sebebiyle dezavantajlı konumda kalmalarını vurgulayarak çevre-birey ilişkisinin çift yönlülüğüne vurgu yapar.

Her ne kadar sosyal modelin tıbbi modele üstünlüğü bugün bütün engelli araştırmaları alanında kabul edilir olsa da (Burcu, 2006; Alper ve Özgökçeler, 2010; Crow, 1996), ulaşılabilir en ideal model sosyal model de değildir. Shakespeare (2006: 220-221), tıbbi modelin de sosyal modelin de üniter bir yapı oluşturarak çok çeşitli deneyimleri erittiğini, tek bir çatı altında topladığını ve dolayısıyla yaşanan bireysel sorunların önemini görmezden geldiğini söyler. Genel geçer bir model oluşturmak, çevre-birey ilişkisi göz önünde tutularak yapılsa bile; her bireyin yaşadığı deneyimin ve sorunların kendine özgü olduğunun hatırlanmasını zorlaştırır.

2.2.4. Damga Kuramı

Yunanlılar “stigma” terimini, bir insanın ahlaki olarak düşük statüde oluşunu belirgin kılmak amacıyla kullanmışlardır. Antik Yunan ve Roma kültüründe bir kişinin köle, suçlu veya hain olduğunu belirtmek için vücuduna yakılarak veya kazınarak bir iz bırakılırdı. Bugün hâlâ kullanılan damga teriminin kökeni bu kültürel merasimlerde olabilir. Bu iz sayesinde toplumun bu hain, suçlu veya köleye karşı tetikte olmasının, ona hak ettiği şekilde davranmasının sağlanacağı düşünülür ve tabi ki damgalanan bireyler büyük ölçüde izolasyona ve dışlanmaya maruz kalırdı (Deniz, Balcıoğlu ve Diktaş, 2016: 571-572).

Evrimsel psikoloji, bu damgalama ihtiyacının grubun hayatta kalma arzusundan ileri geldiğini savunur. Grubun adaptasyonunu olumsuz yönde etkileyecek özelliklere sahip bireylerin dışlanması veya geride bırakılmasını sağlayacak olan damgalanma teorisi, neden bazı özelliklerin evrensel olarak, bazı özelliklerin de dönemsel ve/veya bölgesel olarak damgalanma aracı olduğunu açıklamaya da yardımcı olur. Bu teoriye göre, insanların hayatta kalma mücadeleleri benzer olduğu için, damgalanan grupların da

çeşitli kültürlerde benzerlik göstermesi beklenir. Grubun hayatta kalışını güçlendiren bireylere uygulanan damgalama, kişisel tavırları değil; toplumun ortak değer yargılarını yansıtır ve bir yandan “güçsüz” bireyleri elimine ederek grubun kendine olan güvenini artırırken, bir yandan da grup kendini tehdit altında hissettiğinde damgalamanın ve sosyal izolasyonun artmasına sebep olur (Kurzban ve Leary, 2001: 188-189).

Evrimsel psikolojinin bu savını güçlendiren bir kanıt engellilik alanından gelir. Önceki bölümlerde de aktarıldığı gibi toplumların engelliliğe bakışı özellikle Aydınlanma Dönemi’ne kadar olan süreçte merhamet gösterme veya günahkâr addetme arasında gidip gelse de, iki bakış açısı da engellileri yok sayar ve izole eder.

Adaptasyonlar çok ağır işleyen süreçler olduğu için, belli koşullara uygun olarak gelişmiş bir adaptasyon ortam değiştiğinde hemen ortadan kalkmaz ve varlığını sürdürmeye devam eder. Engellilere vurulan damga da, grubun hayatta kalmasını engelleme riski artık hiçbir koşul altında bulunmamasına rağmen hâlâ devam etmektedir. Özellikle kadın hakları ve azınlık hakları alanında çalışan araştırmacıların sık sık dile getirdiği gibi, “*Biyoloji gerçektir ama değiştirilemez kader değildir.*” (Çetin, 2005: 68). Bu söylem kadın haklarında olduğu kadar, engelli haklarında da geçerliliğini korumaktadır. Genetik sebebinin bulunabilmesi veya tarihsel olarak çok geniş bir zaman aralığına yayılması ayrımcılığı meşru kılmaz; ancak bu ayrımcılıkla mücadelenin önemini ve zorluğunu gösterir.

Damgaya dair yapılmış araştırmalar içinde en çok referans verilen ve alanı en çok etkileyen çalışma hâlâ Erving Goffman’ın *Damga* isimli kitabıdır. Goffman damgalanmayı “*sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilmiş bireyin durumu*” olarak tanımlar (Goffman, 2014:23). Bu açıdan çalışması sosyal modelin önünü açan önemli bir çalışmadır. Goffman ayrıca üç ayrı damga türü tanımlar. Bunlardan ilki, fiziksel bozukluklardır. İkincisi, karakterde zayıflık veya kusur olarak adlandırılan eğilimlerdir. Üçüncüsü ise ait olunan gruba ait damgadır; ırk, millet, kabile, din gibi (Timurturkan ve diğerleri, 2017).

Goffman’ın da vurguladığı gibi, damgalanmamış, “normal” olma durumunun çok sınırlı ve kaygan bir zeminde olduğu unutulmamalıdır. Örneğin fiziksel bozukluklar bundan kısa bir süre önceye kadar uzuv eksikliği/fazlalığı/işlevsizliği ile sınırlıyken, bugün toplumun kabul edilebilir ölçülerinin dışında kalan beden özelliklerine şişmanlık da eklenmiştir. Kadın araştırmaları alanında çalışan çeşitli isimler de Goffman’ın

alışmasından beslenmiş ve kadınlar üzerinde daha da artan fiziksel norm dayatmalarını bu perspektiften incelemişlerdir (Holmgren ve Hearn, 2017: 90-91).

İkinci tür damgalama tarihsel olarak belki de en az değışiklik gösterenidir. İntihar eğilimi, depresyon, düzenli kaygı hâli gibi durumlar bu kategoriye girer (Goffman, 2014: 23-79). Özellikle Hristiyanlığın damgaladığı en geniş grup budur. Maalesef psikiyatri biliminin doğuşu bu damgayı azaltmamış; aksine enstitüler zaten toplumdan izole edilen bireylerin kapatılmasına ve daha da dışlanmış ve temel haklarından yoksun bırakılmış hayatlar sürmelerine sebep olmuştur. Engelli haklarıyla beraber başlayan ve günümüzde hâlâ süren anti-psikiyatri hareketinin karşı çıktığı temel nokta da budur.

Üçüncü tür damga döneme ve bölgeye göre en çok değışiklik gösterendir. Eşcinseller ve zenciler gibi pek çok dönemde ve bölgede damgalanmış gruplar olmakla birlikte; giriş bölümünde de belirtildiği gibi genelde her yerel kültür kendi ötekisini yaratır ve onu damgalar (Goffman, 2014: 23-29). Bugün Amerika’da yoğun bir İslamofobi varken Arap ülkelerinde Yahudi nefretinin büyüyor oluşu günümüzden bir örnek olarak verilebilir. Dine ek olarak ırk, sınıf ve cinsiyet de damga sebebi olabilir ve bu kategoriye girerler.

Teorinin altını çizdiği bir diğer nokta ise bazı damgaların görünür, bazı damgaların saklanabilir oluşudur. Damganın hangi kategoriye girdiği damgalanan kişinin dış dünyayla olan ilişkisinde kritik bir rol oynar. Saklanabilir damgaya sahip bireyler normal insanlarla ilişkilerinde bu damgayı gizleme, kendini normal insanlarla aynı düzlemde var etme çabasına girerler ve eğer bu süreci başarıyla gerçekleştirirlerse baskın/normal grup tarafından “iyi uyum sağlamış” olarak adlandırılır. Görünür (ırk, fiziksel sakatlık gibi) damgaya sahip bireylerin ise böyle bir seçeneği yoktur. Bu bireyler fiziksel sakatlığı yok etme çabasına girebilir (protez uzuvlar, estetik ameliyat) veya normal insanlarla ilişkilerini kesebilirler (Goffman, 2014: 153-179). Ünal’ın çok güzel bir şekilde özetlediği gibi, Goffman’ın belirttiği başka baş etme mekanizmaları da vardır:

- Fiziksel olarak damgayı yok etmek (takma bacak, plastik ameliyat gibi)
- Damgalandıkları alanda hâkim duruma gelmek (dudak okumak ya da tek bacakla yüzmek gibi)
- İkincil kazanç amaçları için, örneğin başarısızlığının sorumlusu olarak, damgayı suçlamak

- Damgayı bir lütuf olarak görmek
- Normal kişilerle ilişkiyi kesmek
- Normal insanların da sınırları olduğunu farkına varmak
- Damgayı sempati ile karşılayan kişilerle beraber olmak (Goffman, 2014; Aktaran: Ünal, 2010: 12).

Vurgulanması gereken önemli bir nokta, damganın tanımı dönemsel ve bölgesel olarak değişebilmekle beraber, tezin konusunu oluşturan damganın, yani engelliliğin genel geçer bir düşman oluşudur. Tarih boyunca çeşitli bölgelerin baskın sınıfı normlarından engellileri dışlamıştır. Bu engeller, birinci kategoride olduğu gibi görünür fiziksel engeller olduğu kadar; ikinci kategorideki “kişilik özelliği” olarak da adlandırılan psikososyal ve ruhsal engeller de kapsar. Özellikle medikal model bölümünde de açıklandığı gibi, Hristiyanlık tarihi, bu iki kategoriye mensup insanların lanetli olarak algılanmaya ne kadar meyilli olduğunu gösterir.

Her ne kadar Goffman damganın var olması için bir baskın grubun gerekli olduğunun altını çizse de, ilk bölümde sözü edilen siyaset teorilerinin de belirttiği gibi zaten bir kimlik inşası baskın bir grubu ve tanımı zorunlu kılar. Globalleşme ve dünya vatandaşlığının tartışıldığı günümüzde bile hâlâ etkisini sürdüren temel birim olan ulus-devletler kadar, diğer dönemlerin yapıtaşısı olmuş kabile örgütlenmeleri ve imparatorluklar da her zaman kimlik inşa ederken bir öteki yaratmış ve bu ötekiyi damgalamıştır. Tabi ki tarihsel olarak gözlemlenen gerçeğin bu olması, tek yol olduğu anlamına gelmez. Bir öteki inşa etmek zorunlu olmakla birlikte, bu inşayı üstünlük değil farklılık üzerinden yapmak ve sempati ve empatiyi kaybetmemek mümkündür. Bu tezin amaçladığı açıklık da, insani ilişkiler boyutunda benzer bir bakış açısı sağlamaktır.

2.2.4. Empati Kuramı

20. ve 21. yüzyılların en ilgi çekici psikanalist ve kuramcılarının biri olan Arno Gruen, bütün araştırmasını insandaki empati yetisi, bu yetinin nasıl yok olduğu ve bu yok olmanın sonuçlarının neler olduğu üzerine kurmuştur. Her ne kadar doğrudan engellilik kavramı üzerine yazmamış olsa da, çalışmalarının büyük çoğunluğu psikososyal ve zihinsel engelleri incelediği için engelli araştırmalarıyla yakından bağı olan bir bilim insanıdır (Gruen, 2015; Gruen, 2004).

Arno Gruen'in temel savı, her insanın doğduğunda sınırsız bir empati yetisine sahip olduğudur. Psikanaliz alanında çalışan, giriş bölümünde de alıntılanan araştırmaların da gösterdiği gibi; yeni doğmuş bir bebeğin kendi benliğiyle dış dünya arasına çektiği bir sınır yoktur. Bu sınır oluşurken, ebeveynler kritik bir rol oynar. Öncelikle bebek, dış dünyadaki uyarı karmaşası içinde hangi uyarıları dikkate alması gerektiğini ebeveyninin tepkileri yoluyla öğrenir ve seçer (Mercan ve İk, 2006: 307; Tüzün ve Sayar, 2006: 24-26). Dolayısıyla benlik kurulumuna dair atılan ilk adım; yani bebeğin öteki oluşturmadaki ilk belirleyici, ebeveyninin ötekilere karşı tepkisidir. Yabancı uyarılara karşı sürekli korkuyla tepki veren bir ebeveyn bebeğin de yeni uyarılarla karşılaştığında tehdit altında hissetmesine neden olur. Yabancı uyarılara karşı öfkeli davranan bir ebeveyn de bebeğin yeni uyarıcılara, tanınmadık öğelere düşmanca yaklaşmasına sebebiyet verir. Her ne kadar karakterin %40-%60'ının genetik olduğu düşünülmekte ise de (Öztürk ve diğerleri, 2012: 256), geriye kalan kısım bu yolla şekillenmeye başlar.

Gruen'in daha çok odaklandığı ikinci kısım ise doğrudan ebeveynin çocuğuna karşı tavrıyla ilişkilidir. Hiçbir dürtü kontrolü olmadan, sadece id'in hükmünde yaşayan bebek; ebeveynin tepkisi yoluyla dürtülerine karşı alacağı tavrı belirler. Ne yazık ki pek çok kültür, her ağladığında bebekle ilgilenilmesini, üstüne düşülmesini onu şımartmanın yolu olarak gördüğü için, bebek çoğunlukla ihtiyacının yok sayılmasıyla; hatta ihtiyacına öfkeyle ve cezayla karşılık verilmesine maruz kalır. Bunun sonucunda izleyebileceği iki yol vardır: Ya ebeveyninin tutumunun yanlış olduğunu kabul etmek ya da dürtülerinin kontrol edilmesi gereken, düşmanca parçalar olduğuna inanmak. Henüz bütün dünyası ebeveynlerinden oluştuğu ve karakter özellikleri arasında ayırım yapacak bir kapasitesi olmadığı için; ebeveyninin kötü bir insan olduğuna hükmedemez ve bunun yerine kendi dürtülerine, kendi gerçekliğine düşman kesilir (Gruen, 2015).

Son aşama en trajik olanıdır. Çaresizliği yok sayılmış, yardım elinden mahrum bırakılmış ve ardından dürtülerine düşman kesilmiş birey, başka bir insanda çaresizlikle karşılaştığında da büyük bir çatışma içine düşer ya da çocukluğundan gelen ebeveyn sevgisini ve hayranlığını kırarak, ya da körelmiş empati yetisini atıl hâlde tutacaktır. Ancak bebekken ebeveynine, yetişkinde ise kendi bebekliğine hissettiği öfke içindedir ve çaresizlikle karşılaştığı anda açığa çıkar. Bunun sonucu olarak yansıtma savunma mekanizmasını kullanarak bu öfkeyi çaresizliği gözlemlediği kişiye yöneltir, ya

doğrudan şiddet eyleminde bulunur ya da en iyi ihtimalle çaresizliği yok sayar (Gruen, 2015).

Gruen'in teorisi sadece kişisel ilişkileri irdelemek için kullanışlı olan bir teori değildir. Pek çok toplumsal soruna da ışık tutar. Örneğin, işkencecileri incelemeye büyük bir yer ayırır Gruen. Gözlemleri ve topladığı bilgiler teorisini destekler: İşkence gören kişi ne kadar çaresizlik belirtisi gösterirse işkenceci o kadar ileri gidiyor, işkence gören kişide kendi içindeki çaresizliğin yansımaları göremediği anda ise işkenceyi bırakıyordu.

Teori sadece şiddet eyleminde bulunanları değil, yok saymayı da incelediği için konumuzla bağı güçlüdür. Engellilere karşı gösterilen fiziksel şiddet Aydınlanma Dönemi'yle birlikte çok azalmış; ancak yok sayma ve sonucunda gerçekleşen psikolojik şiddet mekanizmaları tüm etkisiyle sürmeye devam etmiştir. Özellikle psikososyal veya zihinsel engele sahip bireyleri “aciz, şımarık, yeterince çaba göstermeyen” kişiler olarak yaftalamak ve algılamak; onların çaresizliğiyle karşılaşınca gerçekleşen kendi çaresizliğiyle çarpışma, ardından bunu reddetme yoluna gitme aracı olarak düşünülebilir. Ayrıca her ne kadar azalmış olsa da, özellikle engelli kadın bireylerin fiziksel şiddete maruz kalması hâlâ önemli bir toplumsal sorundur. Zaten ev içi şiddetin çok yaygın olduğu coğrafyamızda, engelli bir kadının şiddete maruz kalma riski çok daha yüksektir. Bu gerçek bile, tıpkı sosyal modelin savunduğu gibi; engelin toplumsal düzenlemeler tarafından engel hâline getirildiğini ve engellilikle baş etmenin en temel yolunun toplumsal inşada dönüşüm peşinde olmak olduğunu doğrular.

BÖLÜM 3. EDEBİYATTA ENGELLİLİK

3.1. Stefan Zweig'in Hayatı

Zweig 1881 yılında Yahudi bir anne-babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Babası, kazancı gayet iyi olan bir tekstil işletmecisi, annesi ise bankaları bulunan bir ailenin varislerinden biriydi. Bu maddi varlığın da rahatlığı ve sanata olan ilgisiyle çok erken yaşta tiyatro, edebiyat ve müzikle ilgilenmeye, filarmoni orkestralarını dinlemek ya da önemli bir oyunu izlemek için en önden yer kapmaya başladı. Aynı zamanda daha erken yaşta çeşitli yayınlara yazılarını göndermeye başlamıştı. Bu dönem “İstikrarın Altın Çağı” olarak adlandırılan, hem ekonomi ve endüstrinin yükselişte olduğu hem de sanatsal aktivitelerin zengin olduğu bir dönemdir. Ancak ne yazık ki bu dönem sadece Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürebilmiş, savaşla birlikte yükselen krizler ve gerilimler hem politik hem ekonomik anlamda gerilemeye ve Yahudi soykırımını sebebiyle yoğunlaşan göçlere sebep olmuştur.

Zweig ardından Viyana Üniversitesi'nde Felsefe okudu ve 1904'te aynı üniversiteden doktorasını aldı. Bu sırada Avusturya'nın en saygın gazetesi olan *Neue Freie Presse* 'de çeşitli yazıları ve ilk şiir kitabı yayınlandı. Yeteneğini bu yollarla kanıtlamasının ardından, Zweig'in aile işinde çalışmayacak olduğu da netleşmişti.

Doktorasını müteakip on yılda Zweig Viyana, Paris, Brüksel ve Berlin'e gitti. Bu şehirlerde dönemin ünlü yazar ve şairleriyle tanıştı ve ilk novellalarını yazmaya başladı.

1920'de Friderike Maria von Winternitz 'de evlenerek Salzburg'a taşındı. Burada en önemli eserlerini ve ilk biyografilerini yazan Zweig, hem halk arasında hem de edebiyat çevresinde ün kazandı. 1933'te Hitler'in yükselişiyle birlikte faşist uygulamalar hem Almanya hem Avusturya'da yayılmaya başladı. Zweig'in evi de polis tarafında aranınca, Zweig bir daha dönmek üzere evini terk etti ve ilk karısından boşanarak Londra'ya yerleşti. Aynı dönemde, eserleri Almanya'da yasaklandı.

1938'de ilk karısından boşanmasının hemen ardından 1939'da sekreteriyle evlenen Zweig, Yahudi soykırımına ve Nazi politikalarına dair hiçbir söylemde bulunmadan dikkat çekmemeye çalışarak yaşamını sürdürdü. Bu nedenle dönemin bazı önemli entelektüellerinden sert eleştiriler aldı. Aynı dönemde, bu tezin de konusunu oluşturan Acımak romanını yazdı. Bu roman, hayatından güçlü izler de taşımaktadır.

Zweig ve eşi İngiliz vatandaşlığı almış olmalarına rağmen İngiltere’de mutlu değillerdi. Ölümünden önce yazdığı *Dünün Dünyası*’nda Zweig Londra’daki Yahudileri ev arayan hayaletlere benzetmiştir. Bu sebeple Petropolis’e taşınan çift Brezilya’da yeni bir başlangıç yapmayı ummuştur. Ancak, Zweig aradığı mutluluğu orada da bulamadı. 22 Şubat 1942’de, komşusuyla satranç oynadıktan sonra eve dönmüş, bir intihar mektubu yazmış ve karısıyla beraber aşırı doz alarak intihar etmiştir.

Zweig, tüm insani duyarlılığına rağmen mensup olduğu burjuva sınıfının pek çok özelliğini taşır. Kültürel hayata yoğun vurgu yapmakla beraber siyasi hayata katılımı sınırlı olan bu sınıf, savaş ve soykırımın ardından bile politik bir aktivizmin içine girmemiştir.

3.2. Stefan Zweig’in Edebiyat Anlayışı ve Sürgün Edebiyatı

Zweig çağının en çok çevrilen yazarı olarak yaşadığı süre içerisinde büyük ün ve başarı kazanmıştı. İlginç bir şekilde hayatının bir kısmını geçirdiği İngiltere hariç, ünü dünyaya yayılmış ve pek çok dile çevrilmişti. Öldükten sonra Almanca konuşulan ülkeler dışındaki ticari popülerliği azalmış olsa da, edebiyat çevreleri Zweig’a olan ilgisini asla kaybetmemiş ve eserleri sık sık yeniden basılmıştır.

Zweig’in bu başarısının ardında birkaç neden bulmak mümkündür. Birincisi, Freud’la olan dostluğunun da etkisiyle, Zweig psikanalizle çok ilgilenmiş ve bu ilgiyi karakter inşalarına başarıyla yansıtmıştır. Dünyaca ünlü satranç ustasından çirkinliği sebebiyle toplum tarafından dışlanan ve şiddet gören genç kıza, pek çok farklı karakteri başarıyla inşa etmiştir. Özellikle bir erkek yazar olarak kadın karakterlerin iç dünyasına dair öngörülerini çok övgü almış, hatta Seksik’in de anlattığı gibi sırf karakterlerini yakın hissetmesi sebebiyle Zweig’a “dostum” diyen bir kadınla karşılaşmasına da yol açmıştır (Seksik, 2012).

Bu içgörünün ve karakter inşası başarısının dışında, Zweig’in oldukça evrensel konuları çok küçük, hatta klostrofobik alanlarda anlatma başarısı da gözden kaçırılmamalıdır. Sadece öykülerinde değil romanlarında bile genelde sınırlı bir çevre ve az sayıda karakter kullanarak okuyucunun kısa süre içinde romanın dünyasına hâkim olmasını, bu dünyanın okuru için tanıdıklaşmasını sağlar. Ama bu sınırlı karakter ve küçük çevre işlenen konuların evrenselliğini etkilemez. Aşk, tutku, ihanet gibi daha bilindik

temaların yanı sıra; hırs, dışlanmışlık, histeri gibi temalar da Zweig’ın eserlerinde rahatlıkla empati kurulabilecek şekilde işlenir.

Son olarak da, Zweig’ın kendi iç dünyasına dair farkındalığının eserlerinin derinliğinde etkili olduğu düşünülebilir. Brezilya göçü sırasında hissettiklerini Satranç öyküsü kahramanı üzerinden işlemiş, anne ve baba figürü Acımak romanına ilham kaynağı olmuş ve hatta intiharından on bir yıl önce (hayattayken yayınlanmasını asla istemediği *Değişim Rüzgârı* adlı eserinde) açık açık belirttiği intihar isteği, romanlarının hepsinde ya intiharı arzulayan ya da intihar eden bir karakter doğmasına sebep olmuştur. Zweig kişisel dünyasını her karakterde aynı şekilde kullanmamış, tam aksine farklı ve derin karakterler oluşturabilmek için kendi farkındalığından yola çıkmıştır. Bu sayede oluşan empati gücünün de eserlerinin başarısında etkili olduğu düşünülebilir.

Zweig edebi kişiliği incelenirken çoğunlukla sürgün edebiyatına dâhil edilir. İlk olarak İspanyolcada resmi olarak kullanılmış bu kavram, antik çağlardan beri ölüme eşdeğer tutulagelmiş olan sürülmenin yaygın bir hayat gerçeği olarak tekrar gündeme gelmesiyle doğmuştur. Almancada da Exilliteratur olarak ifade edilen kavramın kimleri kapsadığına dair iki bakış açısı vardır. Birincisi, sadece devlet tarafından resmi olarak ülkesinden uzaklaşmak zorunda bırakılan yazarları kapsar. İkincisi ise, resmi bir uzaklaştırma emri olmasa da politik atmosfer sebebiyle ülkesini terk eden yazarları da dâhil eder. Bu tezde Sürgün Edebiyatı ikinci tanımıyla kullanılmış ve dolayısıyla Stefan Zweig da bu çerçeve içine dâhil edilmiştir. Bunun en önemli sebebi, Nazi Almanya’sı gibi baskıcı rejimlerde resmi bir emir olmasa da ciddi bir hayati tehdit ve psikolojik şiddet bulunması, dolayısıyla ilk tanımın oluşturduğu “mecburi olarak sürgüne gidenler” ve “isteğiyle ülkesinden ayrılanlar” gibi bir ayrımın geçersiz ve yüzeysel kalmasıdır. Zweig’ın da içinde bulunduğu pek çok Yahudi entelektüel resmi bir uzaklaştırma almasa da düzenli olarak tehdit altındaydı. Bu da tezin ikinci tanımı kullanma sebebidir. Gürsel Aytaç’ın sözleriyle aktarılacak olursa:

“Sürgün edebiyatı, edebiyat bilimi ölçüleriyle konuya değinildiğinde birlik ve çeşitlilik gösteren bir olgu. Ortak payda sürgün gerçeği. Yani sürgün edebiyatı daha çok edebiyat sosyolojisinin bir araştırma alanı. İrdelenecek konu; ülkesinin dışında üreten yazarın, dışarıda oluştan dolayı nelerle karşılaştığı, güçlükleri, kazançları. Alman yazarlar için bu dışarı, önce Almanca konuşulan ülkeler olmuştur: Avusturya, İsviçre gibi. Sonra Avusturya’nın da Hitler’in etki alanına

girmesiyle başka ülkelere göç söz konusu. ABD, sürgün yazarların çoğunlukla sığınmak için yeğledikleri yer olmuştur. Yazarlara, Almanya'yı daha sonra Avusturya'yı terk etmek zorunda bırakan, yani sürgünlüğü zorunlu hale getiren, kuşkusuz Hitler Almanya'sının politik atmosferiydi. Sığındıkları ülkelerde, eser vermeye devam ettikleri dil Almanca, onların bir anlamda Almanlıklarını sürdürdüklerini, Nazi Almanya'sından başka bir Almanya'nın varlığını inançla koruduklarını kanıtlıyordu. Sürgündeki yazarlar da dışarı açılma olgusunu bizzat yaşadılar. Keyifli olmasa da verimli olabilecek bir yaşantı zenginliğine sahip oldular ve bu yaşantı zenginliğine, kurdukları yeni dostluklar, katıldıkları kültür etkinliklerinde edindikleri deneyimlerle düşünce ve sanat ufuklarının genişlemesi katıldı. Sürgünlük yıllarında eserleri dışarıda yayınlanan, Almanya'da yasaklı olan yazarlar, 1945 sonrası Almanya'da gittikçe artan bir kabul ve hayranlık gördüler. Eserleri Almanya'da yeniden yayınlandı ve Alman edebiyat tarihindeki yerlerini aldılar. Almanca yazmaya sürgünde devam etmiş olmakla, Almanlıklarını dil bilincinde yoğunlaştırılmışlar, böylece Alman edebiyatı tarihinden uzak düşmemişlerdir.” (Aytaç, 1994: 5; Aktaran: Acehan, 2009: 201).

Sürgün Edebiyatı edebi olarak çok geniş bir alanı kapsamakla birlikte, bu tanım altında değerlendirilen yazarların ortak özellikleri de vardır. Birincisi, hepsi ülkesi dışında üretime devam etmiş ve sürgünün oluşturduğu psikolojik izler Zweig gibi açıkça politik yazıları olmayan yazarlarda bile görülebilir olmuştur. İkincisi de, bu yazarların (Zweig da dâhil) birçoğu pek çok yabancı dili akıcı konuşabilmesine rağmen, hepsi anadillerinde yazmayı sürdürmüştür. Bu yazarın en hâkim olduğu dilde eserler verme çabasına bağlanabileceği gibi, hayatını geçirdiği ve kopmak zorunda kaldığı coğrafyayla son bağını zayıflatmama isteği olarak da yorumlanabilir.

Sürgün Edebiyatı içerisinde İspanya, İsveç, Arap Yarımadası gibi pek çok farklı ülkeden yazarlar bulunmakla birlikte, Zweig'in da içinde bulunduğu grubun başka ortak özellikleri de vardır. Öncelikle Naziler her ne kadar daha iktidara gelmeden bir kara liste oluşturmaya başlamışlarsa da, 20 Mayıs 1933'te bir anda kara listede yer alan bütün kitapların yakılması ve bu tarihten itibaren edebiyatın toptan denetime tabi tutulması Sürgün Edebiyatı'nın en önemli olayıdır. 1933-1945 arasında yaklaşık yarım milyon insanın Almanya'dan kaçtığı, bunların 30.000'inin politik baskıya uğrayanlar ve bu gruptan da 2500'ünün yazar ve yayıncılar olduğu tahmin edilmektedir. Bu insanların yaşadığı en büyük problem, Almanya'daki banka hesaplarına el konulması sonucu

gittikleri ülkelerde hem yurtsuz hem parasız kalmış olmaları, ayrıca ülkelere girişlerde çok zorluk yaşamalarıdır. Almanya bu göçmenleri vatandaşlıktan da çıkardığı için kalma izinlerini isterken ellerinde ne bir pasaport ne de başka bir resmi evrak bulunuyordu. Bu idari zorluklar, yurt edinememe, aidiyetsizlik ve göçmenlere olan önyargıların da etkisiyle pek çoğu birçok kez ülke değiştirmiştir.

Pek çok yazar Hitler rejiminin bir halk hareketi tarafından devrileceğini düşünüyorlardı. Yukarıda belirtilen sorunlara ek olarak, kısa vadede yurda dönme hayaliyle sürgüne gidip faşizmin yükselişine tanık olmak ve umutlarını yavaş yavaş kaybetmek de önemli psikolojik sonuçlar doğurmuştur. Sürgün Edebiyatı içerisinde incelenen pek çok yazarın eserlerinde bu ruhsal bunalımların getirisi olan atmosfer ve karamsarlık açıkça görülür.

3.3. Stefan Zweig’in Engelliliğe Bakışı

Stefan Zweig’in kurduğu pek çok önemli dostluk içinde, mektuplaşmaları Zweig’i oldukça beslemiş olan Sigmund Freud önemli bir yer tutar. Zweig psikanalizin altın çaığında (Freud’un tek başına psikoloji disiplini demek olduğu bir dönemde) bu önemli dostluğu kurmuş ve dönemin psikanaliz gelişmelerini yakından takip etmiştir. Bu bir yazar olarak karakterlerindeki derinliğe katkı sağlamış olmakla birlikte, aynı zamanda engelliliğe bakışını da genel geçer yorumlardan farklı kılmıştır.

Zweig fiziksel engellere çok eğilmiş bir yazar değildir. Bu tezin asıl inceleme konusu olarak Acımak romanını seçmesindeki sebep de budur. Ancak ilk bölümde aktarılan, Goffman’ın ikinci tip damgalananlar olarak adlandırdığı ve bu tezin de engellilik tanımına dâhil ettiği; çeşitli kişilik özellikleri sebebiyle sorun yaşayan karakterler Zweig’da sıkça karşımıza çıkar. Histeri, kaygı bozuklukları, intihar eğilimi ve depresyon Zweig’in sık işlediği konulardandır.

Zweig’in en ünlü eseri Satranç’taki üç ana karakterin hepsi monomaniye sahiptir. 1880’deki mutabakatla 7 ana psikolojik sorundan biri olarak görülmesine rağmen daha sonraki kitapçıklarda obsesif-kompulsif bozukluk altında ele alınan monomani; başka bir sorunu olmayan bir zihnin tek bir takıntıya sahip oluşunu ifade eder. Hiçbir işlev bozukluğu veya bağımlılık meyli olmayan birinin kumarbaz oluşu gibi. Satrançtaki üç karakter de, Doktor B. hariç, başka bir psikososyal veya ruhsal sıkıntıya sahip olmamalarına rağmen satranç konusunda takıntılıdırlar. Buna ek olarak öykünün ana karakteri olduğunu sonradan anladığımız Doktor B., aylar süren bir psikolojik travma

sürecinden geçmiş hatta şizofreni semptomları yaşamıştır. Zweig Doktor B.'nin ruhsal dünyasını yansıtırken de sosyal modele bağlı kalır ve psikolojik sorunları kişiliğin ayrılmaz bir parçası olarak görmek yerine; koşullarla karşılıklı etkileşimde bulunan dinamik öğeler olarak ele alır. Tekrar satranç oynamanın Doktor B.'de uyandırdığı kaygı ve hatırlattığı travmalar, bugün psikiyatrinin regresyon adını verdiği gerilemenin çok iyi bir tasviri olup karakterin geçmişinin diğer karakterlerinkine oranla ön planda olmasının da sebebidir.

Amok Koşucusu romanında da benzer bir yazarlıkla karşılaşırız. Roland'ın kafasını çok karıştıran profesör karakteri, tutarsızlığı ve değişkenliğiyle manik depresif bozukluğa yakın belirtiler göstermektedir. Zweig burada da çevresel koşulları göz ardı etmez ve romanın sonunda Roland'ın profesörün gençliğini ve yaşadıklarını öğrenmesiyle hem Roland hem de okuyucu profesörün yaşadığı tutarsızlıkların asıl sebeplerini ve anlamını keşfeder.

Zweig edebiyatında üstünde durulması gereken bir diğer önemli nokta da histeri ve intihardır. Zweig'in yazdığı dönemde ve Freud'un çalışmalarında histerinin kadınlara özgü bir sorun olduğunun düşünüldüğü gözden kaçırılmamalıdır. Dönemin psikanaliz bilgisiyle Zweig da histeriyi sadece kadın karakterler üzerinden işlemiş, kaygıyla ve monomaniyle baş etmeye çalışan pek çok erkek karakter portresi yaratmasına rağmen bu erkekleri histerik kadın karakterlerinden daha kontrollü tutmuştur. Tezin inceleme konusu olan Acımak romanında da, her ne kadar fiziksel engeline bağlı olarak işlenmiş olsa da, Edith'in sık sık histeri nöbetleri geçirdiği; bunun yanında kendisi de çok derin ve yoğun çatışmalar yaşayan teğmen Hoffmiller'in çok daha kontrollü yansıtıldığı görülür. İntihar konusunda ise çok daha derin bir bakış açısına sahip olan yazar, intihar düşüncesinin gelişimini, ardından hayata tutunma çabasını ve bazen yine de intiharı derin ve dokunaklı bir şekilde işlemiştir. Bunda kuşkusuz intihar düşüncesinin üniversite yıllarından beri kendi zihninde dolanıyor oluşunun da etkisi vardır.

Zweig'in engelliliğe bakışında çağdaşlarından daha derinlikli olan yorumu Sigmund Freud'la ve dönemin entelektüelleriyle kurduğu dostluklara bağlı olduğu kadar; kuşkusuz kendi hayatına da bağlıdır. Zweig'in kendisi hayatının büyük bir kısmını majör depresyonla geçirmişti; ikinci karısı ise hem astım hem de depresyondan muzdaripti. Hatta kimi eleştirmenler, Acımak romanındaki Edith karakterinin ve

engeliyle kurduğu ilişkinin Zweig'ın önce sekreteri sonra karısı olan Fridericke Maria Von Winternitz'den ilham aldığını iddia eder.

3.4. Günter Grass'ın Hayatı

Günter Grass 16 Ekim 1927'de Polonyalı-Alman bir ailenin oğlu olarak Danzig'de dünyaya geldi. Çocukluğu ve gençliği Danzig'de geçer. Biyografisinde, 1944-1946 yılları arasında havacı subay olarak görev yaptığı belirtilmiştir. Ancak 2000 yılında, çok tartışılan bir röportajında, Grass 17 yaşında Nazi kolluk kuvvetlerinin gençlik birimi olan SS'e girdiğini itiraf etmiştir. Grass, o dönem Nazilerin amaçlarına inandığını ve bu durumun 2.Dünya Savaşı bitene kadar devam ettiğini belirtmiştir (Riding, 2006). Bu haber Grass'ın hayatı boyunca toplum eleştirisi yapmış olması sebebiyle olduğu kadar, Almanya'nın geçmişiyle yüzleşmesi gerektiğini sürekli dile getirmesine rağmen kendi geçmişini saklamış olduğu gerçeği sebebiyle de şaşkınlığa sebep olmuştur. Agos gazetesine verdiği bir röportajda Almanya'nın ve kendi geçmişiyle yüzleşmesini şu sözlerle ifade eder:

“1945-47 yıllarında, Alman devleti çöktüğünde, savaşı kaybettiğinde, Almanya'nın halen savaşı kazanacağından emindim. Çok gençtim ve adeta bir çılgınlık yaşıyordum. Bu çöküşü, daha sonra söylendiği gibi, hürriyete kavuşma olarak görmedim. Savaş mahkûmu olarak savaş esiri oldum, birçok arkadaşım öldü. Ben şanslıydım ve hayatta kaldım. Gerçekten savaşı kaybettiğimize inanmıyordum. Daha sonra Nürnberg Mahkemeleri süreci başladı. Toplama kamplarında çekilmiş birçok fotoğraf gördüm, gördüklerime inanamadım. Bir yandan da “Almanlar böyle şeyler yapmış olamaz” diyordum. Ne garip ki, bir gün radyoda benim de üyesi olduğum Hitler Gençleri'nin lideri Baldur von Schirach'ın “Evet, bunları Almanlar yaptı” dediğini duydum. Bu açıklamalar beni çok şaşırttı. Beni, o yetkilinin söyledikleri, yani olayların içinde olan birinin bunu söylemesi uyandırdı. O zamana kadar suçluluğumuzun farkında değildim. Tam o sırada da zaten “Nazi İmparatorluğu” gibi kitaplar yayımlanmaya başladı. Böylece ben Nazizm'in ne olduğu üzerine düşünmeye başladım. Aynı dönemde de Almanya'da yeniden yapılanma süreci başladı. Bu süreç içinde savaşta Nazilere yardım etmiş sanayicilere de davalar açıldı. Bu sanayiciler ufak tefek cezalar alarak kurtuldu. Bu yeniden yapılanma döneminde, Almanların kandırıldığına dair bir görüş vardı. O dönemde ben, halkın kandırılarak bir suç işlemeye

mecbur bırakıldığını değil, bir suça alıştırıldığını gördüm. Bence bu çok önemli bir ayrıntıydı. O günlerde şiirler yazıyor, resim yapıyordum. Yaptıklarımın politikayla ilgisi yoktu, ama Almanların halk olarak bir suç işlediğini gördüğüm zaman, ‘Teneke Trampet’i yazmaya başladım. Almanların suç işlemeye mecbur bırakıldığı konusunu değil, Almanların bilfiil suçlara katıldığı konusunu işledim. Bu bilinç bana sanatımı geliştirme olanağı verdi.” (Agos, 2015)

Günter Grass’ın Bürger Grass Biografie eines deutschen Dichters adlı biyografisinde Grass’ın savaş esiri olarak tutsak edildiği belirtilmiştir. Hayatının bu döneminde tam olarak ne olduğu aydınlığa kavuşmamıştır. Sonrasında ise 1946 yılında Düsseldorf’a giderek heykeltıraşlık eğitimi almıştır. 1952 yılından sonra da Berlin Sanat Akademisi’nde eğitimine devam eder ve ünlü heykeltıraş Karl Hartung’un öğrencisi olur. Paris ve İtalya’da grafik, heykel ve yazılarından para kazanarak yaşamaya başlar ve bu süreçte çeşitli oyun ve şiirler kaleme alır (Suiçmez, 2006: 5) Orhan Pamuk, Günter Grass’ın ölümünün ardından yazdığı yazıda, Grass’ın ressam olma hayalinin ve görsel sanatlarla içiçe olan geçmişinin izlerinin edebiyatında da açıkça görüldüğünü, Grass’ın oldukça görsel bir yazar olduğunu belirtmiştir (Aksoy, 2015).

Grass 1960’tan sonra Batı Berlin’e yerleşir ve edebiyata ağırlık verir. Aynı zamanda bu dönem Sosyal Demokrat Parti (SPD)’ye katılır. Almanya’da bir ahlak ve örnek politik tavır figürü olarak öne çıkar (SS itirafından önce). Seçim kampanyalarını desteklediği Willy Brandt’ın başkanlık döneminde yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelerden ötürü partiden ayrılmıştır.

1999’da Oscar ödülü alan, hayatı boyunca idealize edilmiş bir politik ve sanatsal figür olarak yaşamını sürdüren ve son yıllarında yaptığı SS geçmişine dair anılarla şaşkınlık yaratan Günter Grass, 13 Nisan 2015’te, Lübeck’te, akciğer enfeksiyonundan ötürü yaşama veda etmiştir.

3.5. Günter Grass’ın Edebi Kişiliği

Grass edebiyat hayatına kısa şiirlerle başlamıştır. İlk şiiri *Lilien aus Schalf* ile Bavyera Radyosu’nun açtığı yarışmada üçüncülük ödülü almıştır. Sonradan bütün şiirlerini bir antolojide toplamış ve bu antolojiyi kendi resimleriyle renklendirmiştir (Suiçmez, 2006: 5-6). 1959 yılında Teneke Trampet romanını yayımlar ve daha sonra bu ilk romanının

başarısına ulaşan bir romana imza atmamasına rağmen ünlü ve başarılı bir yazar olarak edebiyat hayatına devam eder.

Grass'ın edebiyatı 20. yüzyıla odaklıdır. Çok sık işlenen, orta sınıfa ait sıradan konuları işlemekle beraber bakış açısı sebebiyle işlediği konuları dikkat çekici bir hâle getirir. Hobsbawm'ın 20. yüzyıl hakkındaki incelemeleri Grass'ın edebi kişiliğini anlamaya yardımcı olabilir.

Hobsbawm, 20. yüzyılı Aşırılıklar Çağı olarak nitelendirir ve aynı adı verdiği kitabında işler. Bu yüzyıla, özellikle yüzyılın ilk yarısına, daha önce bilinen insanlık tarihinde görülmemiş katliamlar damga vurmuştur. Savaşlar ilk kez orduları aşarak sivil halka ciddi kayıplar verdirecek ölçüde genişlemiş, daha önce söz konusu bile edilemeyecek ve insanlık suçu sayılacak adımlarla bütün dünya savaşlarının içine çekilmiştir. Aynı zamanda en yıkıcı faşist akımların ve soykırımların gözlendiği çağ da yine 20. yüzyıl olacaktır. Bu değişiklikler, daha önce belli ilkeler çerçevesinde gelişen ve sivil halkı sadece maddi yönden etkileyen savaşların genel bir tehdit hâli almasına ve ilkesizliğin ve güvensizliğin yayılmasına sebep olmuştur (Hobsbawm, 2008: 13-33).

Grass da 20.yüzyılı oldukça olumsuz anımsar ve işler. *Yüzyılım* adlı eserinde bireysel düzlemde toplumsal düzleme kadar insan etkileşimlerine egemen olmuş şiddet eserlerinin merkezindedir. Tatlıcı, Grass'ın edebiyatının iki temel kavram üzerine inşa edildiğini öne sürer; bu kavramlar Nasyonel Sosyalizm ve küçük burjuvazidir. Orta sınıfı eserlerinin hem tematik hem eleştirel olarak merkezine alan Grass, Tatlıcı'ya göre; yaşanan şiddetten temel olarak burjuvaziye sorumlu tutmuş ve burjuvazi eleştirisi yazınının çok temel bir özelliği olmuştur. Özellikle en ünlü eseri Teneke Trampet'in de içinde bulunduğu Danzig Üçlemesi bu bakış açısını çok belirgin şekilde gözler önüne serer (Tatlıcı, 2006: 590).

Toplumsal hafıza Grass'ın edebiyatında önemli yeri olan bir başka konudur. Grass, hayatı boyunca hem politik makaleleri hem edebi eserleri yoluyla orta sınıfın kendi değerlerini kendi yıktığı gerçeğini ve yaşanan şiddetin sorumlusunun yine orta sınıf olduğunu vurgulamıştır. Ona göre geçmişle yüzleşmek ve bu hatalardan ders almak hayati önem taşır. 2000 yılındaki röportajının ışığı altında, Grass'ın hayatı boyunca kendi geçmişiyle boğuşmuş olmasının da bu bakış açısına katkı sunduğu iddia edilebilir. Bir röportajında kendisi de:

“Üzerimde ağırlığı vardı. Yıllardır süren sessizliğim bana bu kitabı yazdıran sebeplerden biri. Söylenmek zorundaydı.” (Riding, 2006) diyerek, SS geçmişi ve Hitler’in politikasını olumladığı dönem ile daha sonraki orta sınıf eleştirisi arasındaki biyografik bağı gözler önüne serer.

Grass, yazınında tarihi verilerden oldukça yararlanmışır. Konularını sıradan orta sınıf konularından seçmesine ve tarihi sık sık malzeme olarak kullanmasına rağmen, biçimiyle diğer yazarlardan ayrılır. Biçiminin belirgin özelliklerinden biri hicivdir. Özellikle dinsel konuları sık sık bayağı konularla bir araya getirerek dinin kutsallığına saldırmıştır. İkinci olarak da kurgusunda anlatıcıyı yaratıcı yollarla öykünün içine dahil etmiştir. Bunun yanı sıra, Wilhelm Johannes Schwarz Grass’ın sık sık kronolojik sırayı bozduğunu, anlatıcıların geçmişe ve geleceğe zıplayarak anlatılarına devam ettiğini belirtir (Aktaran: Tatlıcı, 2006: 592). Bunun yanı sıra, anlatımda çoğulluk da yazarın başvurduğu tekniklerden biridir. Köpek Yılları adlı eserinde olayı üç farklı anlatıcının dilinden aktaran Grass, farklı bakış açılarını gözler önüne serer.

Orhan Pamuk da, yazarın ölümünden sonra yayınlanan yazısında, Grass’ın heykeltraş ve resimle olan ilişkisi nedeniyle her zaman görsel bir yazar olduğunu, hikaye ne kadar acı veya sert olursa olsun yazını yaratıcılığına dayandırıldığını belirtir (Aksoy, 2015).

3.6. Günter Grass’ın Engelliliğe Bakışı

Günter Grass politik içeriği ve yazın becerisi sayesinde oldukça popülerleşen bir yazar olmasına karşın, eserlerindeki engellilik oldukça az işlenmiş bir konu olarak kalmıştır. Knittel (2011: 126); engellilik, ırk ve hafızayı incelediği tezinde, Grass’ın eserinde engelliliğin işlenişinin hak ettiği ilgiyi görmediğini, Grass’ın sesi tarihte duyulmaz kılınmış insanları romanlarında merkeze yerleştirerek onlara bir ses verdiğini öne sürer.

Teneke Trampet ve Kedi ve Fare eserlerinin başkahramanları Oskar ve Mahlke, fiziksel deformasyonla doğmuş karakterlerdir. Pisi Balığı adlı romanın ana karakteri olan Pisi Balığı da çok belirgin bir çirkinlikle doğmuştur. Bonifazio (2017: 22-23), tıpkı dinsel öğeleri hicivle işleyişinde olduğu gibi, engelliliği işleyişinin de bir sürpriz ve iğrenme öğesi oluşturmak olduğunu öne sürse de, Knittel, Grass’ın karakterlerinin engelleri nedeniyle yaşadıkları dışlanma ve ötekileşmenin bu karakterleri eleştirel bir konuma konumlandığını ve toplumsal sorunları daha rahat gördüklerini, algılarının diğer insanlardan daha açık olduğunu belirtir (Knittel, 2011: 108).

Grass psikanalizi kullanmış ve terapiyi tematik olarak da eserlerinde işlemiştir. Bireyin hayatındaki önemli bir figüre ait hislerini başka birine aktarması anlamına gelen transferans, Grass'ın eserlerindeki karakterlerin ilişkilerinde sık sık öne çıkar. Bunun yanı sıra dışkı ve kusmuk gibi öğeleri de bilinçli bir şekilde yerleştiren Grass, karakterlerinde fetişi de psikanalitik açıdan işler.

Teneke Trampet psikanalitik açıdan oldukça fazla sayıda incelemeye tabi tutulmuştur. Oskar'ın hemşirele olan zayıflığında açığa çıkan annesine olan gizli tutkusu, iki baba potansiyeli arasında gidiğ gelirken onlara duyduğu düşmanlıkla birleşince klasik bir Oidipus Kompleksi örneği sunar. Bununla birlikte Oskar'ın üç yaşındaki hâliyle kalma e büyümeme isteği de çocukluğun erken dönemlerindeki davranışlara dönüşü ifade eden regresyon teriminin bir örneği olarak incelenir (Bonifazio, 2017). Ama karakter ve ilişkilerin kurulmasının dışında, bu tezin inceleme alanı açısından da asıl önemli olan, Grass'ın norm dışılıkları neden ve ne şekilde kullandığıdır. Engelli bir baş karakterin evlilik dışı ilişkiler, cinayetler, tecavüz ve hırsızlık gibi suçlarla birlikte dönemin yozlaşmasını eleştiren bir sembol mü yoksa beden politikalarının dışında kalarak kendini korumaya çalışan bir bireyin savaşı mı olduğu sorusu, tezin bir sonraki bölümünde daha detaylı olarak incelenecektir.

BÖLÜM 4. TENEKE TRAMPET VE SABIRSIZ YÜREK ROMANLARINDA ENGELLİLİK

Bu tezin amacı açısından, Alman Edebiyatı'ndan biri ruhsal biri ise fiziksel engeli merkeze alan iki roman incelenecektir. Romanlar, yazarlarının uzun yıllardır edebiyat çevrelerinin takdirini kazanmış olmasının yanı sıra, psikolojik iç görüleri ve karakter inşalarındaki başarıları da gözeterek seçilmiştir.

İlk roman; Türkçeye Acımak, Merhamet ve Sabırsız Yürek isimleriyle çevrilmiş olan Stefan Zweig'in *Ungehduld des Herzens* isimli romanıdır. Bu roman, Anton Hoffmiller adlı genç bir teğmenin ağzından aktarılan bir yapıya sahip olup, yazarın en uzun kurgusal eseridir. Hoffmiller bir rastlantı eseri gittiği köşkte sakat olduğunu fark etmeden Edith'e dans teklifinde bulunur. Edith'in hıçkırıklara boğulmasının ardından yaptığı hatayı fark edip utanınca özür dilemek için tekrar eve gitmeye başlar ve acıma duygusu yüzünden başlayan bu ziyaretler kısa sürede bir rutin hâline gelir. Edith, tedavisi için bütün kaynaklarını seferber eden zengin babasının maddi manevi çabalarına rağmen birkaç senedir alt bedeni felçli yaşayan bir genç kızdır. Roman başında tedaviye dair dirençli ve umutsuz olan Edith, Hoffmiller'a âşık olmasıyla beraber tekrar iyileşme hayalleri kurmaya başlar. Ancak bir yanlış anlaşılma sonucu, aslında sonuç verme ihtimali çok düşük olan bir tedavi yüzünden umutlanırlar.

Aynı sıralarda Edith'in teğmene açılmasıyla birlikte ilişkileri gerginleşir. Önce görüşmeyi tamamen kesmeyi aklına koyan Anton, Edith'in doktoru Condor'un da uyarısıyla beklenen tedavi öncesi genç kızı oyalaması gerektiğine karar verir. Ancak bu sırada ölçüyü kaçıır ve Edith ile nişanlanırlar. Aynı akşam, kararından pişmanlık duyan ve arkadaşlarının alaylarından utanan Anton nişanı açıkça reddeder. Bunun öğrenilmesi sonucu Edith intihar eder, zaten hasta olan babası ise birkaç gün içinde ölür. Tam olaylar patlak vermeden önce içinde ilk kez Edith'e karşı gerçek bir sevgi hissedilen teğmen ise bunu belirtme şansı olmadan yeni görev yerine atanmış ve ardından kendisini kopan dünya savaşının göbeğinde bulmuştur.

Tezin odaklandığı ilişki biçimlerinin elbette bir seçilme nedeni vardır. Psikoloji literatüründe gerek bilişsel gerek psikodinamik ekoller bireyi incelemeye aileden başlar. İlk etkileşim nesnemiz olan ebeveynler hem dış dünyadan hangi uyaranları seçeceğimizi, bu uyaranlara nasıl tepki vereceğimizi; hem de kendimizi nasıl

algılayacağımızı belirleyen ilk adımları atarlar. Bu nedenle incelemenin ilk bölümü Engelliliğin aile içindeki analizine ayrılmıştır.

Ardından ise sosyal hayat incelenecektir. Bilişsel psikolojinin şema teorisi, bizim yetersiz bilgi işleyiciler olarak dış dünyadaki uyaranlardan alabildiklerimizi alarak işlediğimizi ve bunları daha kolay organize edebilmek için şemalar oluşturduğumuzu savunur (Fiske ve Taylor, 1991). Bu şemalar hem kimlik oluşumumuzu etkiler (cinsiyet, ırk, din aidiyetleri ve bunların nasıl algılandığına dair fikirlerimiz) hem de kurduğumuz ilişkilerde belli modeller oluşmasına sebep olur. Örneğin üst üste birkaç ilişkisinde baskı altında kalmış bir birey bu tarz bir ilişki şeması geliştirip sonraki partner arayışlarında da baskın insanlara yönelecektir. Örneğin de gösterdiği gibi şemalar her zaman olumlu şekilde işlemez; ancak hayatımızı derinden etkilerler. Bu etkilerin büyüklüğü ve önemi sebebiyle ikinci inceleme alanı olarak sosyal çevre seçilmiştir.

Üçüncü bölümün seçiminde kuşkusuz en büyük pay Engelli Aktivizmi'dir. Yüzyıllar boyunca çaresiz, muhtaç, günahkâr olarak damgalanmış ve deneyimlerine değer verilmemiş engelli bireyler tıbbi modelin yaygınlık kazanmasından sonra bile birer tedavi nesnesi olmakla kalmış; deneyimleri ve yaşantıları üzerinde durulmamıştır. Engelli aktivizminin temel savı da, engeli toplumun organizasyon biçimi belirlediği ve bu karşılıklı etkileşimin rolü çok önemli olduğu için; her engellinin deneyiminin biricik olacağıdır. Eserin konusunu oluşturan eserler seçilirken karakterlerinin iç dünyasını yansıtmadaki başarıları kabul edilmiş Zweig ve Grass'ın seçilmesi de bu yüzdendir. Ve yine aynı sebeple, üçüncü bölüm engellinin iç dünyasının iki roman üzerinden analizine ayrılacaktır.

Son bölüm ise dilbilim ve siyaset bilimi ilişkisinde sıkça işlenen bir konu olan söylem ve dile ayrılmıştır. İletişim kanallarında hangi sözcüklerin seçildiği; engelli bireylere karşı nasıl bir üslup kullanıldığı bakış açısını gösteren önemli verilen olarak değerlendirilecektir. Bölümde daha detaylı olarak da işleneceği gibi; dil bir erk kurma ve hiyerarşi yaratma aracı olmaya meyillidir. Romanlardaki diyaloglar bu bakış açısıyla irdelenecektir.

4.1. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve Ailesi

Bu bölümde Acımak romanındaki Edith karakterinin ailesi, annesinin ölmüş olması ve kardeşi olmaması nedeniyle babasıyla sınırlı tutulmamış, yaşam alanını paylaştığı ve

çocukluğundan beri tanıdığı kuzeni İlona, uşakları Josef ve roman boyunca aileye dâhil olmuş olan Hoffmiller da dâhil edilmiştir.

Kristeva (2010), engelli bireyle karşılaşmanın karşılaşan “normal” kişinin kastrasyon korkusunu tetiklediğini iddia eder. Bu bakış açısı, ilk bölümde özetlenen Empati Kuramı’yla da uyumludur. Çaresizliğini reddetmeye ve yok saymaya alışmış kişi çaresizlikle karşılaştığında da kendi çaresizliğine olan öfkeyi ona yansıtacak; ya da en iyi ihtimalle o kişinin çaresizliğini yok sayacaktır. Acımak romanında da bu modeli görürüz. Edith’in sakatlığı, bir günah veya ayıp olarak kodlanır, asla açıkça kabul edilmez. Teğmen Hoffmiller’la ilk karşılaşmalarında teğmenin genç kızın engelinden habersiz olarak ona dans teklif etmesi bütün davetliler arasında derin bir şoka sebep olur. Elbette bunun sebebi, dile getirilmemesi gereken çaresizliğin, yani Edith’in dans edemeyecek oluşunun teğmen tarafından bilinçsizce açığa çıkarılmış olmasıdır. Davetlilerin ve Edith’in ailesinin tepkisini teğmen de paylaşır ve bu olaydan ötürü yaşadığı suçluluk bütün roman boyunca peşini bırakmaz.

Diğer bir nokta da Edith’in pasifleştirilişidir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin en önemli maddelerinden biri 19. madde olan bağımsız yaşama hakkıdır:

- “a) Engelli kişilerin, ikamet edecekleri yeri ve nerede ve kiminle birlikte yaşayacaklarını başkaları ile eşit olarak seçme fırsatına sahip olmaları ve belirli bir şekilde düzenlenmiş bir yerde ikamet etmek zorunda olmamaları;*
- (b) Engelli kişilerin, yaşama ve topluma dâhil olmalarının desteklenmesi ve toplumdan tecrit edilmeleri ve toplum dışında kalmalarının önlenmesi için gerekli olan kişisel yardım dâhil olmak üzere ev içindeki, yerleşim yerindeki ve başka toplam destek hizmetlerinden yararlanmaları;*
- (c) Vatandaşlara yönelik toplum hizmetleri ve tesislerinin, eşit biçimde engelli kişilerin yararlanmasına açık olmaları ve onların gereksinimlerini karşılamaları.”* (BM Engelli Hakları Sözleşmesi, 19. madde)

Buradan da anlaşıldığı gibi, aslında bir engelli bireyin bağımsız olarak yaşaması için gerekli koşulların sağlanması, onun başka insanlar olmadan varlığını sürdürebilmesi için gerekli toplumsal ve sosyal yapıların inşası çok önemlidir. Ancak Türkiye de dâhil dünyanın pek çok yerinde bağımsız yaşam hakkı mücadelesi hâlâ çok yenidir. Neredeyse seksen yıl önce yazılmış Acımak romanı da bağımsız yaşama hakkı

savunucularının karşı çıktığı perspektifi yansıtır. Edith roman boyunca başkaları tarafından giydirilir, taşınır, yemek yedirilir. Sevdığı terasa çıkabilmesi için babası tarafından yaptırılmış olan asansöre bile uşakla binmekte ve sonra tekrar uşakla indirilmektedir. Romanın sonlarında doğru Edith'in kısa bir mesafe de olsa ilk kez değneksiz ve kendi başına yürümesi ise, sevinç uyandıracacağı yerde; ailesi, yardımcıları ve teğmen tarafından şok ve iğrenmeyle karşılanır. Çünkü her ne kadar bağımsız yaşam yönünde atılmış çok önemli bir adım olsa da, dengesiz ve bozuk yürüyüşü, normlara uymayan hâliyle izleyenleri çaresizlikle çarpıştırmış ve izleyenler de bunu yok saymaya çalışmıştır. Hatta yok saymanın yanı sıra, bu süreçte Edith'i engellemeye çalışarak psikolojik şiddet de uygulanır. Yine Kristeva, Gruen'in teorisine paralel olarak, gerçek bir empati kurulduğunda ve insan bu doğal yetiyi köreltmeyi bıraktığında engellinin tüm çaresizliğini, üstünlüklerini, kısacası bütünlüğünü paylaşmaya hazır hâle geldiğini söyler (Kristeva, 2010). Roman boyunca bu duruma erişebilen tek karakter teğmendir, o da ancak romanın sonuna yakın bu dönüşümü geçirir. Tam Edith'e hayatını adamaya karar verdiğinde, gerçek bir sevgi keşfedip insanların alaylarını umursamamaya karar verdiğinde bakış açısındaki kırılmaya tanık oluruz. Maalesef Zweig'ın dünyaya dair ümitsizliği burada da kendini gösterir ve teğmen bu dönüşümü Edith'le paylaşmadan önce genç kız intihar eder.

Teneke Trampet'te ise bağımsız yaşam düşüncesi daha da tartışmalıdır. Bunun nedenini anlamak için, akıl hastanelerinin ruh sağlığından insan hakları hareketindeki yerine bakmak gerekir.

Türkiye'de Psikososyal ve Zihinsel Engeller alanında faaliyet gösteren RUSİHAK adlı derneğin en büyük projelerinden birisi olan DEPO adlı belgesel film, iki yıl boyunca sağlık çalışanlarının depo adını verdiği akıl hastanelerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu hastaneler sadece bireyselliği yok etmekle kalmaz, aynı zamanda pek çok insan hakları ihlallerine de sahne olur. Kameraman gelmeyen günler bahçeye çıkmalarına izin verilmediğini belirten bir hastadan, tehlikeli bulunduğu için dış fırçalarının bile hijyenik olmayan ortak kutularda tutularak saklandığını görmeye kadar pek çok trajediye tanık oluruz. Ayrıca sadece pratik kolaylık sağlaması açısından bütün hastaların kıyafetleri alınır, ortak olarak yıkanır ve bedenlere göre rastgele dağıtılır. Kendilerine ait eşyalar tutmaya izinleri yoktur (Depo, 2014).

Dolayısıyla da ruh sağlığında insan hakları hareketleri genellikle merkezsizleşmeyi ve akıl hastaneleri yerine sağlık merkezleri ve ayakta tedavi modeli uygulamalarının gelmesini mücadelelerinin merkezine koyarlar. İspanya'nın bu alanda önder olan hareketinin yanında, Türkiye'de RUSİHAK da benzer faaliyetler yürütmektedir.

Bu bakış açısıyla incelendiğinde Teneke Trampet'te ana karakter ve anlatıcının bir akıl hastanesinde olması bile başlı başına sorunlu bir konu olabilecekken, Grass'ın karakteri inşası okuyucu ve araştırmacıyı arada bırakır. Romana göre Oskar Matzerath, sadece hapishaneden kurtulmak adına kendisini İsa sandığını iddia edip akıl hastanesine yatırılır ve hatta burada tekrar çaresiz ve çocuksu davranma şansı bulduğu için de rahatlar. Her ne kadar bu durum psikanalitik açıdan incelenebilir ve Oskar'ın hayatı boyunca sorumluluk almaktan ve büyümekten kaçması için pek çok yorum yapılabilir olsa da, engelli hakları alanından bakıldığında hâlden anlayan yardımsever çalışanların ve kaliteli yaşam koşullarının gerçekleri yansıtmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Acımak romanı incelemesine geri dönmek gerekirse, romanda aynı zamanda Ahlaki Model'in etkileri de yoğun olarak görülür. Zweig her ne kadar medikal modelin baskın olduğu bir dönemde yazmış olsa ve ileride anlatılacağı gibi bunun etkileri kitabın ana eksenini belirlemiş olsa da, bir yan hikâye olarak beliren babanın şüpheli geçmişi, Edith'in başına gelen kazanın ailesinin günahının bedeli olduğuna dair eski bakış açısıyla uyumludur. Kekesfalva'nın da sadece para peşinde koşan hırslı bir iş adamıyken kızının sakatlanmasıyla çok daha bonkör ve yardımsever hâle gelmesi, sürekli hissettiği suçluluğun etkisiyle sağlığının gittikçe kötüleşmesi bu bakış açısının onda da izi olduğunu kanıtlar.

Teneke Trampet'te de Ahlaki Model baskın olmamakla beraber, izleri vardır. "Deli"lerin bir çeşit özel güce sahip olduğunun, şeytanla işbirliği yaptığının düşüldüğü dönemleri anlatan Ahlaki Model, Grass'ın çizdiği Oskar portresinde de görülür. Oskar çok yüksek bir zekaya sahip olduğuna inanır, ancak yazarın da buna katıldığını Oskar'ın doğumundaki lamba sayısını bile anımsamasında görürüz. Keza roman ilerlerken trampetini hipnoz amacıyla kullanabilecek kadar kendisini geliştirmesi, sosyal başarısızlığına ve fiziksel tuhaflığına rağmen cinsel partner bulmaktaki başarısı da özel yetenekleri olduğunu doğrular gibidir. Bilimsel olarak kesinlikle yanlışlanabilecek bu tarz veriler, Grass'ın bir doğaüstü inancı olduğunu ve Oskar karakterinin deliliğini bu inanışla çizdiğini düşündürebilir. Öte yandan, nörobilim ve gelişim psikolojisinin henüz

ilerlemediği dönemlerde yazdığı düşünülerek, Grass'ı savunmak da mümkündür. Bu bakış açısında da Oskar'ın gerçekten güzel ve zeki olduğunu, ama Nazi döneminin yükselen faşizmiyle ve kapitalizmle birlikte etkisi artan beden politikalarının onu kabul edilebilir sınırların dışına ittiği düşünülebilir. Dolayısıyla romanı bir beden politikası eleştirisi olarak okumak ve Oskar'ın yaşadıklarının toplumsal sorunlar olduğunu düşünerek yazarın bakış açısını sosyal modele yakın görmek de mümkündür. Yazarın karakter oluşturmadaki başarısı ve eserlerinde insana dair yargılarındaki derinliği düşünüldüğünde, bu ikinci bakış açısı tezin savunduğu bakış açısı olacaktır.

Romanın geneline ise tıbbi modelin etkisi hâkimdir. Her türlü sorunun tıp tarafından çözülebileceğine olan, Aydınlanma Dönemi'nde başlayan güven, Edith'in doktoru Condor'da adeta cisimleşmiştir. Condor bildiği ve Edith'e yardım edebilecek hiçbir tedavi olmamasına rağmen, araştırmaya, görüşmelere devam etmekte ve ümidini yitirmemektedir. Aynı durum Edith'in babası ve yardımcıları için de söz konusudur. Engelle birlikte bir yaşam biçimi kurmaya çalışmasını sağlamak yerine Edith'in izolasyonunu destekler, hatta güçlendirirler ve iyileşmesini beklerler. Bu bakış aynı zamanda “zavallı sakat” damgasını da beraberinde getirir. Romanın ana karakteri Hoffmiller'in romanın sonuna kadar sadece acıma duygusunun ve şefkatin etkisiyle Edith'le görüşmesi, hatta daha da ileri giderek onunla nişanlanması bunun açık göstergesidir. Zweig Edith karakterinde bu pasifleştirilmenin ve zavallı görülmenin bütün acısını yansıtmış, hezeyanlarını ve öfke nöbetlerini zengin bir ailenin kızı olma lüksünden doğan şımarıklığını reddetmemekle birlikte, çok zekice işleyerek merhamete karşı duyduğu öfkeyle ilişkilendirmiştir.

Teneke Trampet'te de tıbbi modelin etkisi baskındır, ama yazarın bakışı olarak değil toplumsal koşulların sonucu olarak. Oskar'ın hayatına devam edebildiği, fiziksel ve zihinsel işlevlerinin yerinde olduğu aşikardır; ancak toplumun etiketleyici bakış açısının da yardımıyla kendisini bir akıl hastanesine kapattırması ve hayatını damga yiyerek yaşaması zor olmamıştır. Tıbbi model hakimiyetindeki toplumlarda hep olduğu gibi, Oskar da kendisine bir öteki gibi davranan, dayanamadığı bir merhamet göstererek onun konumunu ikincilleştiren insanlarla sarılıdır ve bu nedenle de hasta ziyareti saatlerini sevmez.

Öte yandan Teneke Trampet fiziksel engeller açısından da tıbbi model eleştirisi gibidir. Oskar büyümemeye karar verdiğinde ve gerçekten büyümemeye başladığında doktoralar nedenini bulmak için canhıraş şekilde uğraşır ve tıbbin her şeyi adlandırabileceğine ve tedavi edebileceğine olan güvenlerini kaybetmemiş gibi görünürler.

4.2. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve Sosyal Hayatı

Acımak romanında Edith'in çok sınırlı insanlarla iletişim kurduğunu, evdeki kalabalık davetlerde bile kuzeni ve sağ kolu İlona'yla bağımsız bir köşede bulunmayı tercih ettiğini görürüz. Bunun çok önemli bir sebebi kuşkusuz önceki bölümde de incelenen, aile çevresinin Edith'i pasifleştiren aşırı korumacı tutumu olmakla birlikte; bir diğer sebebi de Edith'in kendini sürekli lanetli, yarı-insan, çaresiz ve zavallı hissetmesidir. Bu hisleri sebebiyle insanların kendisiyle kurduğu ilişkilerde sürekli alt metin arar ve Hoffmiller'in da ifade ettiği gibi, felç oluşunun ardından inanılmaz bir gözlemci haline gelmiş ve söylenenlerin ardında yatan niyetleri çok iyi anlamaya başlamıştır.

Burada tekrar sosyal modeli ve engelli aktivizmini hatırlamakta yarar var. Bu iki hareketin gelişmesinden önce yazılan roman, tam da sosyal modelin karşı çıktığı bakış açısının çok iyi gözlemlenmiş bir örneğini sunar. Edith, farklı değil, eksik olarak algılandığının bilincindedir ve bu bakış açısı onu kendini tüm sosyal aktivitelerden geri çekilmeye zorlamıştır. Ayrıca hâlâ engelli bireyin özgürlüklerine babasının parası veya uşağın ve İlona'nın desteğiyle ulaşması söz konusudur; yani bağımsız yaşaması için gerekli düzenlemelerin yapılması yerine; Edith hayatını insanların hayırseverlikleri üzerinden inşa etmek zorundadır.

Barbara Coloroso (2002: 1-2), engelli gençlerin akranlarına oranla çok daha fazla fiziksel ve psikolojik şiddete uğradığını belirtir. Bunu fiziksel engeller üzerinden irdeleyen Coloroso, görünür engeli olduğu ve uyum sağlamasının daha zor olduğu için engelli gencin şiddet açık olduğunu, şiddetle mücadele etme konusunda zayıf kalmasının da zorbanın işini kolay hâle getirdiğini belirtir. Ancak Acımak romanında farklı bir modelle karşılaşırız. Edith'in sosyal sınıfı ve sahip olduğu statü asla zorbalığa maruz kalmamasını sağlamıştır. Hatta konumu ve babasına olan yaranma istekleri sebebiyle karşılaştığı insanlar engelinden açıkça bahsedemez bile. Bu örnek, sınıf üzerinden de inceleme yapmanın engelli çalışmaları alanında önemli olduğunu gösterir.

Bakış açısının engelli bireyin psikolojisini ne kadar derinden etkilediğini bir örnekte açıkça görürüz. Condor'un keşfettiği ve Hoffmiller'a çıtlattığı yeni tedavi olasılığını Teğmen Kekesfalva'ya acıyarak çok daha ümitli bir biçimde aktarınca, hem Kekesfalva hem de Edith adeta hayata yeniden döner ve bir anda enerjiyle dolarlar. Bunun üzerine uzun süredir evden çıkmamış olan Edith bir gezi düzenlenmesine karar verir. Yeni aldığı tedavi haberinin etkisiyle artık kendini lanetli ve çaresiz hissetmeyi bırakmıştır ve hayattan zevk almaya çalışmaktadır. Gittikleri kır gezisinde bir düğüne denk gelir ve ısrarlar üzerine katılmaya karar verirler. Kendini hiçbir anlamda eksik hissetmeyen Edith çok neşelidir ve çevresindekileri dans etmeye teşvik eder. Kitap boyunca başka örneği olmayan bu küçücük anı, eğer felcini bir eksiklik olarak görmese aslında Edith'in sosyal yaşamında aktif bir şekilde devam edebileceğinin ve mutlu olabileceğinin göstergesidir.

Kitabın sonu da naif de olsa güçlü bir toplum eleştirisidir. Önce teğmen, arkadaşlarının engelli bir kızla nişanlandığını duyduğu için onu küçümsediğini, konuşmadıklarını; hatta sadece para için bu ve gidip geldiğine inandıklarını görür ve nişanı reddeder. Ardından ise bu inkârı duyan Edith, yeniden engeline odaklanır ve asla “tam” bir yaşam süremeyeceğine, kimsenin onu sevmeyeceğine olan inancının körüklenmesiyle intihar eder.

Kitaptaki bütün sosyal ilişkileri Damga Kuramı'nın ışığında da incelemek gerekir. Edith her zaman ayrıcalıklı davranılması, şefkat gösterilmesi ve yardımda bulunulması gereken bir birey konumundadır. Asla sözü edilmeyen damgası varlığını her zaman hissettirir ve Edith'in de açıkça belirttiği gibi, bunun konuşulmuyor olması ona ayrıca rahatsızlık verir. Roman boyunca tekrarlanan öfke nöbetleri ve hezeyanları her zaman hoş görülür, ona adeta seçim şansı ve karar mekanizması olmayan bir insan muamelesi yapılır ve bu ayrıcalıklı davranışın ve sınırsız hoşgörünün kökeninde derin bir acıma duygusu vardır. Hâlbuki sağlıklı bir toplum inşası, engellerin farklılık olarak algılandığı ve bir hayırseverliğe muhtaç görülmediği, bağımsız bir yaşamın varlığını gerektirir ve bu bakışın yokluğunu roman boyunca gözlemleriz.

Teneke Trampet romanının anlatıcısı ve baş karakteri Oskar ise farklı bir konumdadır. Her ne kadar o da arkadaş edinmeyen, insanları çok sevmeyen yapısıyla Edith'i andırsa da, kalabalık ailesi roman boyunca hep çevresinde birilerinin olmasına sebep olur. Bunun yanı sıra, bütün duygusal sorunlarına ve sosyopatlık olarak da adlandırılabilir

acıya duyarsızlık, tecavüz etme/cinayete kalkışma ve suça teşvik gibi özelliklerine karşıt olarak, bazı aile bireylerine samimi hisler besliyor gibi görünür. Özellikle annesin roman boyunca hiç olumsuz özellikler belirtmeden anlatır ve hayatının geri kalanında da etkisini sürdüren, neredeyse fetiş düzeyindeki hemşire zaafı da kendisi de bir hemşire olan annesinden kaynaklanıyor gibidir. Ek olarak, romanın açılışını da yapan anneannenin etekleri de, saklanmayı çok sevdiği ve kendisini her daim güvende hissettiği bir alan olarak öne çıkar.

Ancak bu geniş aile ve akraba zincirinin dışında, o da sosyal anlamda izole olmuş gibidir. Yaşıtlarıyla kurduğu ilişkilere fazla tanık olamayız. Hem cüce oluşu hem müzikal yeteneği ile tanıştığı an takdir ettiği Bebra dışında, genelde fazla konuşmayan ve duygusal paylaşımlarda bulunmayan insanlarla vakit geçirir. Her ne kadar romanın fantastik-alegorik büyümeme sembolü gerçekçi bir psikanalitik yorumu zorlaştırsa da, bu durumda Gruen'in Empati Kuramı ile anlam kazanabilecek bir yön vardır.

Gruen, empati yetisi körelmiş bireylerin çaresizlikle ve insani duygulanımlarla karşılaştığında bunu görmezden geleceğini; çünkü kabul etmesinin ve algılamasının çocukluğundaki çaresizliğiyle ve ebeveynleriyle olan ilişkisiyle yüzleşmesi anlamına geleceğini belirtir. Bu nedenle empati yetisi azalmış kişi, ebeveynine itaat ederek kendi benliğini yok saymasıyla yüzleşmemek ve ebeveynine ait bastırılmış öfkesiyle çarpışmamak için bu duygulanımları görmezden gelecektir. Bu kuram eşliğinde Kitty Genovese adlı terapistin bir akşam sokakta danışanı tarafından öldürülmesini de analiz eder. Cinayet oldukça uzun sürmesine ve Genovese yardım için bağırmasına rağmen kimse polisi aramamıştır. Gruen, bunun sebebinin de çaresizlikle baş edememek olduğunu, ve bastırılan empatinin titreme, baş ağrısı gibi psikosomatik semptomlara neden olduğunu belirtir (Gruen, 2004). Oskar da adeta bu empatiden kaçarcasına, bütün anlatısı boyunca duygusal dünyasını kendisi gibi bastırmış insanlarla arkadaşlık ediyor gibidir. Elbette romanın zaten insanın çaresizliğini bastırması sonucu gelişen Nazizm'in altın çağında geçmesi de bunu kolaylaştırır.

4.3. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Engelli ve İç Dünyası

Karakterlerin iç dünyasının analizine geçilmeden önce, 1977 yılında Uluslararası Çocuk Kitapları Konseyi tarafından yayınlanmış olan Engellilik bildirisindeki bazı maddelerin üzerinden geçmek faydalı olacaktır. Watson ve Ruben engelli temsilini gerçekçi bir

şekilde yansıttığını düşündükleri için çocuk kitaplarını seçmişler ve on adet stereotipe rastlamışlardır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Engelli bireyin acınası ve zavallı bir portresinin çizilmesi. Bu portre, bağış kampanyaları ve STK'lar tarafından da güçlendirilmektedir.
2. Şiddetin objesi olarak engelli portresi. Kendini savunmak konusunda “normal” bireylere göre daha başarısız olacağı için, engelli birey düzenli olarak şiddete maruz kalan biri olarak gösterilir.
3. Engelli bireyin uğursuz veya kötü ruhlu olarak resmedilmesi. Bu portre, kaynağını ahlaki modelden alır çağımıza gelene kadar en yaygın görülen portredir.
4. Engelli bireyin sadece atmosfer amacıyla kullanılması. Karakter geliştirilmeden ve üzerinde durulmadan öyküye dâhil edilir ve sadece olayın veya mekânın atmosferini güçlendirmesi ya da diğer karakterlere bilgi vermesi açısından kullanılır.
5. Engellinin mucize-engelli olarak gösterilmesi. Çoğunlukla kabul edilebilmesi için, engeli birey engeline rağmen pek çok zorluğun üstesinden gelen ve birçok başarıya imza atan biri olarak yansıtılır.
6. Engelin bir komedi öğesi olması. Tıpkı ırkçı, homofobik veya cinsiyetçi şakalar gibi, engel de bir mizah malzemesi olabilir ve sık sık kullanılmaktadır da. Bu bakış açısını bir sonraki bölümde açıklanacağı gibi gündelik kullanımlarda da rahatlıkla bulmak mümkündür.
7. Engelli bireyin kendi en büyük düşmanı olarak portrelenmesi. Kendine acıdığı ve bu acıda boğulduğu için kapana kısılmış bir engelli portresidir. Bu portre çoğunlukla engelliye bu duruma sürükleyen toplumsal koşulları, mimari yapılanmaları görmezden gelir.
8. Engelli bireyin bir yük oluşu. Kurtulamayan veya kurtulması gereken, sadece ona bakanlara yük hâline gelmiş engelli temsilidir.
9. Engelli bireyin asexual oluşu. Foucault'nun da iddia ettiği gibi toplum normunun dışında kalan bedenlerin seks yaptığını görmek istemez ve üstünü örter. Eşcinsel bireyler ve yaşlı çiftler gibi, engelli kişiler de bu geleneğin kurbanıdır. Çoğunlukla aşk ilişkisi kuramayan ve seks hayatı yapmayan karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

10. Engelli bireyin toplumsal hayattan, engeli olmayan insanlardan izole olmuş, çoğunlukla klostrofobik şekilde tek mekânda varlığını sürdürerek yazılmasıdır. (Ruben ve Watson, 1987: 60-62).

Acımak romanının başkarakterlerinden Edith de bu listedeki pek çok stereotipe uymaktadır. Ancak Zweig'in yazar olarak içgörüsü ve psikolojisi bilgisi onu bazı genel hatalara düşmekten kurtarmıştır. Örneğin Edith, kendisinin en büyük düşmanıdır ve kendine acıması sebebiyle intihara kadar sürüklenen ciddi bir melankoli içindedir. Ancak bunu çevresindeki insanların tavırları da roman boyunca besler, Zweig asla toplumsal zorlukları görmezden gelmez. Bir diğer stereotip ise Edith'in yük oluşudur. Burada da Edith'in gerektirdiği çabaya ve emeğe ve bu stereotipe yaklaşılmasına rağmen, çevresindekilerin bundan rahatsız olmadığını, aslına Edith'e derin bir sevgi beslemeye devam ettiklerini görürüz. İzole olmuş olarak yaşamak da Edith'te görülen bir stereotiptir; ancak Zweig burada da karşılaştığı tepkilerin genç kızdaki etkisini ve eve kapanmasını tek yönlü çizmekten kaçınır.

Zweig'in tamamen düştüğü tek hata, Edith'in asexüel portresidir. Roman boyunca genç kızda tutkuya veya arzuya dair hiçbir işaret görmeyiz ve en son bu işaret geldiğinde, Edith teğmeni öptüğünde de Teğmen klasik bakış açısına uygun bir şekilde şoka uğrar, bu engelli kızın da hisleri ve arzuları olabileceğini asla düşünmemiş olduğunu itiraf eder. Maalesef bu önyargı teğmenle sınırlı kalmamış, Zweig da Edith'in iç dünyasını yansıtırken tutkulara ve arzuya asla yer vermemiştir. Aşk acısının ardından intihar etmesi bile engeliyle barışamaması ve bu şekilde yaşamaya devam edemeyeceğini düşünmesi sebebiyle gerçekleşir.

Tez boyunca Edith'in hissettiği çaresizlikten, insanların tepkilerine karşı hissettiği öfkeden ve histeri nöbetlerinden bahsedildi. Edith'in iç dünyası ve nöbetlerini bir de Empati Kuramı'nın ışığında irdelemek yararlı olabilir.

Öncelikle Edith'in geçmişini hatırlamak gerekir. Edith, oldukça zengin bir aileye doğmuş tam bir burjuvadır. Hayatı boyunca büyük bir köşkte yaşamış, bütün istekleri eksiksiz karşılanmış ve hizmetliler ve yardımcılar evlerinden asla eksik olmamıştır. Dolayısıyla aşına olduğu ilişki biçimi, kurduğu iletişimlerde üstün taraf olmaktır. Ait olduğu sınıfın sahip olduğu bütün ayrıcalıklardan yararlanırken, çok istenen bir çocuk olmasının ve annesinin ölümünün ardından babası tarafından yetiştirilmesinin de etkisiyle, çevresindeki insanlarla eşitlikçi bir ilişki kurmak veya sahip olduğu

ayrıcalıkları kötüye kullanmamak üzere eğitilmemiştir. Bu statüye alışmış üst sınıfa mensup bir kadın olarak genç yaşında bir anda sakatlanınca, müdahale edemediği bir alanda erk kurmaya alışık olduğu bireylerin altında bir statüde bulur kendini. Bunun belirtilerini Zweig'ın dikkatli yazarlığında bulabiliriz. Çaresizliğini hissettiği her anda bir öfke krizi geçirmekte, uşaklarına, İlona'ya ve teğmene olan davranışları bir anda bir komutan edasını almaktadır. Adeta, statüsünü kaybetme korkusu ve endişesi onu bu statüye sarılmaya ve konumunu kanıtlamaya zorlamaktadır.

Öte yandan, Gruen'in kuramını da unutmamak gerekir. Çocuklukta başlayan ve yaşam boyu körüklenen çaresizlik nefreti, elbette felç geçiren birinin kendine dair algısını da etkileyecektir. Edith de çaresizliğiyle roman boyunca barışamaz ve kendisini aşağılamaya, çaresiz ve zavallı olarak görmeye devam eder. Sosyal hayattan çekilmesinde, insanlarla görüşmemesinde, en ufak bir sorun sezdiğinde bunu engelliyle ilgili yorumlamasında bunların etkisi vardır. Zaten Hoffmiller' olan aşkını uzun süre saklaması ve açtığı zaman bundan utanması da aynı bakış açısıyla ilgilidir. Herhangi bir insan gibi çeşitli sebeplerle aşkına karşılık bulamayabileceğini ve bunun normal olduğunu düşünmez, onun için yegâne sorun engelli oluşudur ve bu sebeple asla sevilmeceğine inanmaktadır. Maalesef çevresi de bu bakışı kuvvetlendirecek şekilde davranır. Hoffmiller'a duyduğu aşkın itirafını engellemeye, en azından engellemeye çalışırlar ve sonunda açığa çıktığında ise teğmeni "hoş görmeye" davet ederler. Yani ailenin gözünde de Edith gerçek aşk yaşayabilecek bir birey değildir.

Kendi çaresizliğine duyduğu nefretin bu ilişkilerle de kuvvetlendirilmesinin sonu elbette trajik olur. Edith intiharı sık sık düşünmüş, hatta bir girişimde bulunmuş, ancak sonrasında her seferinde hayata tutunmasını sağlayacak ufak bir umut kırıntısı yakalamıştır. Maalesef bu umut olduğu hâliyle de iyi bir hayat sürebileceğine dair bir umut değildir; değişeceğine, iyileşeceğine dair bir umuttur. Bu umudun çökmesi ve teğmenin aşkını reddetmesi sonucu engelli bir birey olarak hayatını bağımlı geçirme düşüncesine dayanamaz ve intihar eder.

Teneke Trampet romanında engelli portresi ise romanın içerdiği yoğun sembolizm nedeniyle daha belirsiz ve tartışmaya açıktır. Oskar bölümün başında alıntılanan Engellilik Bildirgesi (1977)'de belirtilen üç maddeye harfi harfine uyar; tamamen kötü ruhlu olarak resmedilen engelli, mucize engelli ve izole yaşayan engelli. Oskar roman boyunca tecavüzden hırsızlığa pek çok suç işlemekle kalmaz; suç teşvik eder ve

başarıya ulaşmayan pek çok girişimde de bulunur (Kendi oğluna hamile olduğunu düşündüğü için Maria'nın düşük yapmasını sağlamaya çalışması, dükkan camlarında kırıklar oluşturarak hırsızlığın önünü açmaya çalışması gibi). Bu yönüyle ahlaki modelden beri süregelen kötü ruhlu engelli portresinin kusursuz bir temsilcisidir; adeta şeytanla işbirliği içinde gibidir. İkinci olarak, iki becerisiyle inanılmaz başarılarla imza atar; cam kırma ve trampet çalma. Müzik macerası onu gruplarda çalmaya ve iyi bir müzisyen olmaya doğru ilerletirken cam kırma yeteneği de istediğinin yerine getirilmesini sağlama, bazen de sadece can sıkıntısını giderme amacıyla başvurduğu bir beceridir. Son olarak da, hayatı boyunca çok az arkadaşına sahip olmuş, ailesi ve akrabaları dışında çok az insanla vakit geçirmiş; daha önemlisi ise romanı anlattığı sırada da içinde bulunduğu akıl hastanesinde tamamen yalnız bir yaşam sürmeyi seçmiştir.

Bu özelliklerin tam bir stereotip olarak adlandırılmasını zorlaştıran ise romandaki sembolizmdir. Romanını bilinçli olarak Nazi döneminde geçiren ve roman boyunca da çeşitli yollarla Nazi dönemi politikalarını ve sosyal kuralları hicveden Grass, Oskar üzerinden de sembolik anlamı yüksek yorumlanabilecek pek çok tema geliştirmiştir. Birincisi, romana da adını veren Teneke Trampet'tir. Bu trampet hafıza olarak (bütün anlatı boyunca Oskar'a eşlik etmesi ve anıların anımsanmaya başladığı yıl olan üç yaşında Oskar'a hediye edilmesi sebebiyle), korunma olarak (Oskar'ın sıradışı dış görünümüne rağmen çok başarılı olması, büyümemeye karar verince trampete sarılması, ailesindeki çapraşık ilişkiler sonucu enstrümanına koşması sebebiyle), kontrol olarak (kaotik politik ve toplumsal yaşama rağmen her zaman aynı beceriyle çalabildiği için) yorumlanabilir. Oskar'ın büyümemesi ve büyümeye başladığı zaman da sadece enine büyümesi sebebiyle sıradışı bir şekil alması da, Nazi Dönemi'nde bütün farklılıklara karşı tahammülsüzleşen, ari ırk kurma idealiyle heteroseksüel ve Alman olmayan herkesi düşman kefesine koyan beden politikalarının sembolü olarak yorumlanabilir. Ancak bu sembolizmi savunmayı güçleştiren öge, Oskar'ın tam anlamıyla Nazi Dönemi Alman halkı temsilcisi olmasıdır. Her türlü insan trajedisi ve acısına duyarsız kalarak kendi dışında gelişen şiddetleri engellemediği gibi, suça teşvik eder ve kendisi de oldukça fazla sayıda suç işler. Bu sebeple, Grass'ın Oskar portresinde dönemin Alman halkına dair bir portre çizdiğini düşünmek, Oskar'ın beden politikalarına bir eleştiri olduğunu düşünmekten daha mantıklıdır. Bu çıkarım da, Oskar'ın Ahlaki Model'den

beri süregelen şeytani ruhlu engelli portresinin tipik bir örneği olduğu sonucunu beraberinde getirir.

Oskar'ın becerileri ise daha az tartışmalıdır. Normal üstü becerisi olan bir engelli hâlâ basında engelli olmayan bir sporcunun başarısından çok daha uzun ve geniş yer bulmakta, “mucize engelli”ler engelliliğe rağmen başarı göstererek “normal” insanlar arasında yer almaya hak kazanmaktadır. Engellilik alanındaki aktivistlerin oldukça sık eleştirdiği bu yönelim, Teneke Trampet’te de yankısını bulur. Oskar, sıradışı bir müzisyendir. Ancak Grass, Oskar'ın bu özelliğini işlerken mucize engelli portrelerinin izinden giderek durumu romantikleştirmez; aksine Oskar'ın tüm müzik serüveni, hatta daha da sıradışı olan çılgınlığıyla cam kırma becerisi, oldukça olağan özellikler olarak anlatılır.

İzole yaşam konusunda ise Teneke Trampet ve Acımak romanları tam bir paralellik içindedir. İki romanda da engelli olan ana karakter izole yaşamayı seçer; her ne kadar Edith bunu çaresizlik ve kendine acımadan, Oskar ise insanlara tahammüzlük ve yalnız kalma isteğinden dolayı yapıyor olsa da.

Oskar'ın iç dünyasına dair diğer veriler için ise Goffman'ın (2014) tezin ikinci bölümünde alıntılanan kuramı oldukça aydınlatıcıdır. Damgayla baş etme mekanizmaları sayılırken belirtilen damgayı bir lütuf olarak görmek ve normal insanların da sınırları olduğunun farkına varmak Oskar'ın farklı dönemlerde doğrudan başvurduğu stratejilerdir (Goffman, 2014; Aktaran: Ünal, 2010: 12).

İlk madde oldukça belirgindir; Oskar büyümekten doğan bedensel durumunu yalnızca bir engel olarak görmez; aynı zamanda seçer de. Anlattığı pek çok anıda bir çocuk gibi davranarak çeşitli durumlardan kolaylıkla sıyrılabilmesini sağlamasına rağmen, aslında büyümüyor oluşunun cinsel hayatında ciddiye alınmaması gibi önemli dezavantajları olmasına rağmen, Oskar bunları umursamıyor gibidir. İlk aşkı olduğunu belirttiği Maria'nın kendisine ikinci teklifinde sinirlenip “Cüce” diye bağırmasının üzerinde bile durmaz.

Normal insanların da sınırları olduğunun farkına varmasının sonuçları ise daha trajiktir. Bir sirkte müzisyen olarak çalışan ve cüce olmasına rağmen gösterinin ana elemanı olmasıyla Oskar'ın anında takdirini kazanan Bebra, her ne kadar Türkçe çeviride “eline düşmek” diye kullanılmış olsa da, Oskar'a manipülasyonu iyi öğrenmesi gerektiğini,

onlar gibilerin şovlarda hep yönetici olmasının şart olduğunu, yoksa diğer insanların onları kolayca manipüle edebileceğini öğütler (Grass, 2000: 54-56).

Oskar bu dersi fazlaca ciddiye alır. Nazi bandosunu manipüle edip pop çaldırmaya başlaması ve halkın dans etmesinden, müziğini bir hipnoz aracı olarak kullanmaya kadar roman boyunca bir manipülasyon ustası oluşunu izleriz.

4.4. Sabırsız Yürek ve Teneke Trampet Romanlarında Dil, İdeoloji ve Engellilik

Dilin politik söylemlerdeki önemi özellikle 1970’lerde sıkça araştırılmış bir alandır. Çalışmalar genellikle dilin bireyin dünyayla olan ilişkisine ve perspektifine aracılık etme rolüne odaklanırlar. Kadın araştırmaları ve engelli aktivizmi gibi baskı altındaki grupları inceleyen bilim dalları da dile özel bir önem atfetmiş ve söylemin ve dilin bizatihi kendisinin bir güç mekanizması, bir erk kurma aracı olma özelliğini hatırlatmaya çalışmışlardır.

Dilbilim ile toplum ilişkisine dair en kapsamlı çalışmalardan biri Kress ve Hodge tarafından yapılmıştır. Yazarlar dilin ideoloji çalışmalarındaki önemine şu sözlerle dikkat çekerler:

“İdeolojiler dünyaya anlam verme ve deneyimleri tertip etmeye dâhil olan düşünce sistemleridir. Bu tertip kısmi ve belirlidir. İdeolojileri oluşturan düşünce sistemleri dil aracılığıyla ifade edilirler. Dil düşünceye model ve kategorileri sunar ve bir açıdan insanların dünyadaki deneyimleri dil aracılığıyla gerçekleşir.” (Kress ve Hodge, 1979: 81)

Bu bölümde dil iki açıdan incelenecektir. Birincisi; hakaret amacı taşıyan sözcükler ve bu sözcüklerin romanlardaki kullanımınıdır. İkincisi ise, dilin gizli bir erk aracı olmaya hizmet edip etmediği yönünden romanların incelenmesidir. İlk araştırma için Altun’un (2009) çalışmasındaki başarılı kavramsal çerçeve kullanılacaktır. Altun, sözcüklerin kültüre ve bağlama göre hakaret anlamı çizebileceğinin, bu anlamda argo ve küfür tanımına girmeyen pek çok sözcüğün hakaret olarak değerlendirilebileceğinin altını çizdikten sonra, bunu ayırt edebilmek için yedi maddelik bir rehber sunar:

1. “Aşağıda örnekler arasında görülebilecek bu kalıplardan birincisi soru yapısıdır: “isim+soru eki+II. tekil şahıs eki” bunak mısın? vb. Yukarıdaki

şekle “ne+şahıs eki” yapısı eklenmesiyle: “isim+soru eki+II./III. tekil şahıs eki nesin/nedir” gâvur musun nesin!, şizofren midir nedir! vb.

2. Yine aynı yapıya “kardeşim” hitabı eklenerek: sağır mısın kardeşim! vb.

3. “Allah’ın+isim+III. tekil şahıs iyelik eki” yapısı da hakaret kalıbı olarak kullanılmaktadır: Allah’ın şişkosu! vb.

4. Etnik konulu hakaretlerde ise dölü, tohumu gibi soy belirten kelimeler tahkir amaçlı kullanılan kelimeye eklenir: ermeni dölü! vb.

5. Hakaret olarak kullanılan kelimenin başına başka bir hakaret kelimesi, küfür eklenerek vurgu arttırılmaktadır: pis çingene! vb.

6. Kelimenin başına “ne/ne kadar” soruları eklenebilir: ne sakatsınız! vb.”

(Altun, 2009: 2-3)

Bu maddelerden de görülebileceği gibi, engelli bireyler için kullanılan pek çok sözcük sık sık hakaret içeriği taşırlar. Sakat, özürlü, şizofren, şişko bunlardan sadece birkaçıdır. Bu kullanımlar gerçekten bir engeli belirtmekten ziyade, aslında o engele sahip olmayan bireylere yönelirler ve engelin toplumsal algıda sahip olduğu olumsuz çağrışımları güçlendirirler.

Söz konusu gerçekten engel sahibi kişiler olduğunda ise günlük hayatta bu kadar rahatça kullanılan hakaretlerin gerçek anlamının fark edildiğini ve kullanımı konusunda dikkatli davranıldığını gözlemliyoruz. Tez kapsamında incelenen iki eserde de bu sosyal kural gözetilmiştir. Acımak romanındaki Edith de, Teneke Trampet romanındaki Oskar da hakaret amaçlı kullanılan bu tarz deyimlerle pek karşılaşmazlar. Ancak bu karşılaşmama sebebinin iki karakter ve roman için çok farklı olduğu iddia edilebilir.

Öncelikle, Acımak romanında Edith’in sakatlığının algıda büyük bir önyargıya maruz kaldığı belirgindir. Teğmen, yanlışlıkla Edith’le nişanlanmasının hemen ardından engelli bir kızla nişanlanmış olduğunun duyulacağından korkar ve utanç duyar. Buna rağmen, Edith’le olan diyaloglarında asla engelini açık açık konuşmaz ve önyargısını belli etmez. Dolayısıyla Acımak romanında Edith’in fiziksel engelinin toplumsal yargıdan azade olmadığı; ancak babasının güçlü konumu ve bazen de genç kıza duyulan acımadan dolayı söz konusu edilmediği düşünülebilir.

Teneke Trampet romanının baş karakteri Oskar ise ne güçlü bir babaya ne de sosyal kurallara bağlı bir çevreye sahiptir. Bu sebeple Oskar’ın hakaretlere maruz kalmayışı daha da ilginç bir hâl alır. Teneke Trampet’in aynı zamanda bir dönem eleştirisi olduğu

göz önnde tutulursa, yazarın Oskar'ın engelini sembolik bir şekilde kullandığı, engelli bir bireyin rahat bir şekilde sosyal ilişkilerine devam ediyor oluşunu evlilik dışı ilişkilerin yaygınlığı ve hırsızlığın normalliği gibi bir yozlaşma aracı olarak göstermek istediğı düşünölebilir. Öte yandan olumlu bir yorumla, Oskar'ın karakterindeki güç ve zekasındaki parıltı sebebiyle hakaretlere maruz kalmaktan kendini koruyabildiğı de iddia edilebilir. Oskar'ın bir manipölasyon uzmanı hâline gelişı ve roman ilerledikçe insanları kontrol etmek ve yönlendirmek konusundaki becerilerini geliştirmesi bu ikinci yorumu destekler.

SONUÇ

Karşılaştırmalı edebiyat, önce çeviri ve ulusal edebiyatı geliştirme amacıyla başlamış bir alan olmakla birlikte, artık aynı yazarın farklı eserlerinin veya farklı yazarların tema, içerik, kullanılan motifler gibi öğeler bakımından kıyaslanması anlamında kullanılmaktadır (Aytaç, 2001: 77-78). Karşılaştırmalı edebiyat teorisi Türkiye’de 1990’lı yıllarda kurumsallaşmaya başlamış ve üniversitelerde kürsüsü kurulmaya başlamış bir alandır (Ulukan, 2012: 15). Alanın görece yeniliği ve bu alandaki bilimsel çalışmaların eksikliği gözetilerek, bu tez aracılığıyla karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

Tezin ilk bölümünde karşılaştırmalı edebiyatın tarihçesi özetlenmiş ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin kullandığı belli başlı metotlar kısaca incelenmiştir. Tezin genelinde pozitivist inceleme yönteminden yararlanılmış olmakla birlikte, yer yer psikanalitik inceleme, Marksist inceleme ve biçim bilimsel inceleme yöntemlerine de başvurulmuştur. Pozitivist inceleme; yazarın yaşadığı ve eserin ortaya çıktığı toplumsal koşulları incelerken, psikanalitik inceleme eserde psikanalizin kullanımı, eserdeki imgelerin psikanalitik anlamları ve hatta yazarın bilinçaltı motivasyonları ile ilgilenir; Marksist inceleme ise yazarın ve eserdeki karakterin ait oldukları üretim sınıflarıyla eserin ve karakterlerin özellikleri arasındaki bağları ortaya çıkarmaya çalışır (Tutaş, 2006; Ulukan, 2012; Lye, 2011; Yüce, 2016).

Tezin ikinci bölümüne engelli tanımı ve engelli hakları tarihçesi üzerinde durulmuştur. Her ne kadar tarihsel olarak “engelli”, “sakat” ve “özürlü” kelimeleri birbirinin yerine kullanılmış ve eş anlamlı görülmüş olsa da (Şişman, 2012: 70); tezin engelliliği açıklayan modeller içinde en çok sosyal modele yakın durması ve bu modelin tanımının da engelli kelimesi ile daha iyi karşılanması sebebi ile tez genelinde ve başlığında engelli kelimesi kullanılmıştır. Engelli tanımı olarak da çeşitli resmi sözleşmelerin kabul ettiği tanımlar değerlendirilmiştir.

Ardından tezdeki incelemenin çok önemli bir bölümüne rehberlik eden engellilik modelleri incelenmiştir. Bunlardan ilki olan Ahlaki Model, geleneksel model olarak da adlandırılmakta olup, en eski ve en uzun süre etkili olmuş engellilik modelidir. Bu bakış açısında engelliliğin engelli birey veya ailesi tarafından işlenen bir suç sonucunda kişiye verilmiş bir ceza olduğuna inanılır (Groce, 2013: 5). Farklı kültürleri araştıran çeşitli araştırmacılar, engelliliğin tedavisinde şeytanı uzaklaştırma ve günahlardan arınmanın

kabul edilen bir tedavi yöntemi oluşuna Sümer, Asur, Babil, Mısır, Yunanistan, Roma ve Mezopotamya coğrafyalarında rastlamışlardır (Atmaca, 2010; Parys, 2014). Bununla birlikte Avrupa’da engelliliğe olan bakışı inceleyen araştırmacılar bir yanda engellilere yardımın sık sık vurgulandığına, bir yandan da ahlaki modelin baskınlığına rastladıkları için genel geçer bir bakış açısı yakalamamanın zor olduğunu belirtirler (Raphael, 2009: 1-13; Pearman, 2010). Her ne kadar tıptaki ilerlemelerle birlikte bakış açısı pozitivist bir yöne doğru kaysa ve ahlaki modeli etkisi azalsa da, günümüzde bile varlığını sürdürdüğü coğrafyalar bulunmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda sadece Gana’da altı tane cadı kampı kurulmuş ve engelliler, yaşlılar ve beden politikalarının normları dışında kalan insanlar bu kampta yaşamaya mahkum edilmiştir (Groce, 2013: 7).

İncelenen ikinci model ise tıbbi modeldir. Aydınlanma Dönemi’yle birlikte Dünya merkezli evren ve din merkezli hayat bakışı önemli ölçüde dönüşüme uğramış, birey-çevre ikiliği artmış ve gelişen pozitivist tıp, her sorunun bilimle çözülebileceği inancını beraberinde getirmiştir (Meşe, 2014: 82).

Aynı dönemde kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmaya başlaması da kırsal örgütlenmeden kentsel örgütlenmeye bir geçişi beraberinde getirmiş, bu da kırsal hayatta yaşamını idame ettirebilen çeşitli kişilerin yeni üretim biçimine katılamayınca “düzeltilmesi gereken” etiketi almasına sebep olmuştur (Okur ve Erdoğan, 2010: 250).

Tüm bu gelişmeler, engellilerin tedavi edilmesi gereken dezavantajlı bireyler olduğu inancını beraberinde getirmişlerdir. Her ne kadar engellilerin damgalanmasını tamamen bitiremeye ve onları ikincil statüye düşürse de, bir yandan da hayat sürelerini uzatma ve yaşam koşullarını iyileştirme gibi katkılarda bulunmuştur (Okur ve Erdoğan, 2010: 251).

Bu tezin de benimsediği en güncel yaklaşım olan sosyal model ise, 1960larda yükselen engelli aktivizminin ürünüdür. Bu modelde engellilik sadece bireyde varolan bir kusurdan kaynaklanan ve tedavisi birey üzerinden yapılacak olan bir hastalık olarak değil, toplumun örgütlenişinin bireyde var olan belli farklılıkları bir engel hâline getirmesi üzerinden yorumlanır (Alper ve Özgökçeler, 2010: 37-40).

1960’lara kadar Dünya Sağlık Örgütü de dâhil pek çok kurum ve kuruluş engel tanımını medikal model üzerinden yapmış ve engeli bir eksiklik, hata olarak görmüştür. Ancak

Avrupa’da ve Amerika’da güçlenen engelli hareketi bu tanımları reddetmiş ve sosyal modele geçişin önünü açmıştır (Barnes, 1998: 67; Aktaran: Burcu, 2006).

Bu üç modelin açıklanmasının ardından Goffman’ın damga isimli incelemesi özetlenmiş ve Gruen’in psikolojik yaklaşımı analiz edilmiştir. Goffman damgalanmayı “sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilmiş bireyin durumu” olarak tanımlar (Goffman, 2014: 23). Bu açıdan çalışması sosyal modelin içinde yer alan ve pek çok araştırmada da başvurulmuş bir inceleme olmuştur. Goffman ayrıca üç ayrı damga türü belirterek bunları birbirinden ayırır. Bunlardan ilki, fiziksel bozukluklardır. İkincisi, karakterde zayıflık veya kusur olarak adlandırılan eğilimlerdir. Üçüncüsü ise ait olunan gruba ait damgadır; ırk, millet, kabile, din gibi (Timurturkan ve diğerleri, 2017: 140-141).

Goffman, hem görünen ve görünmeyen damgalara sahip bireyler arasındaki farkları inceler, hem de bu damgaya sahip bireylerin geliştirdiği stratejiler inceler. Özellikle görünür olan ve olmayan damgalar arasındaki fark, tezin araştırdığı engellerde fiziksel ve zihinsel engeller arasındaki farkları anlamakta kaynak olarak kullanılmıştır.

Gruen’in kuramı ise çok daha genel bir çerçeveye sunar. Gruen, faşizmden yardımseverlik eksikliğine kadar pek çok güncel sorunu, bireyin çocukluğunda ebeveyninin taleplerine uymak için kendi benliğini reddetmesi ve daha sonra da bu reddedişle yüzleşmemek için çaresizlik gördüğünde bunu inkar etmesiyle bağlantılı olarak açıklar. Çaresizliği reddetmek empati yetisini körelttiği gibi, insanın duygusal dünyasıyla olan bağlantısının da güçsüzleşmesine de yol açar (Gruen, 2004).

Analizde kullanılacak modeller açıklandıktan sonra seçilen eserler ve yazarlar hakkında bilgi verilmiştir. Idefix adlı çevrimiçi kitap satış sitesinin araştırmasında Stefan Zweig tüm Türkiye genelinde en çok okunan yazar çıkmıştır. Günter Grass da, popülerliği stabil bir şekilde kalan yabancı yazarlardan biridir. Bu iki yazarın seçilmesinde, birbirlerine yakın dönemlerde ve Nazi politikaları etkisinde eserler vermeleri ve benzer toplumsal koşullarda eser üretmelerinin yazar olarak farklarını analiz etmeyi kolaylaştıracağı düşüncesi etkili olduğu kadar; insana dair algılarının derinliği ve psikanaliz kuramına olan ilgileri de etkili olmuştur.

Yahudi ve iyi gelirli bir ailenin çocuğu olan Zweig, politik çalkantılara ve Yahudi soykırımına kadar geçen sürede sanatın yükselişte olduğu ve “İstikrarın Altın Çağı”

olarak adlandırılan zamanlarda yaşamıştır. Çok erken yaşta yazıları ünlü dergi ve gazetelerde yayınlanmaya başlamış, hayatı boyunca ve öldükten sonra da popülaritesini hiç kaybetmemiştir. Ancak hayatı boyunca kendisini hep yalnız hissetmiş, şehir ve ülke değişimleri ve yaptığı evlilikler sorunu çözmemiştir (Seksik, 2012). Zweig, dönemdaşı olan pek çok başka yazarla birlikte, sürgün edebiyatı içinde değerlendirilir. Sürgün edebiyatı gene olarak Yahudi soykırımı sebebiyle göç etmek ve yabancı bir ülkede eserler vermek zorunda kalan yazarları kapsar. Bu yazarların tanık oldukları kötücüllük sebebiyle yaşadıkları karamsarlık eserlerinde açıkça görülmektedir (Acehan, 2009: 200).

Günter Grass da Polonyalı-Alman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmekle birlikte, yaşlılığında verdiği ve çok tartışılan bir röportajında açıkladığı üzere; Nazi politikalarını çok uzun süre desteklemiş ve hatta subay olarak Nazi ordusunda görev de yapmıştır (Riding, 2006).

Yukarıda anlatılan iki yazardan birer eser seçilmiş ve tezin üçüncü bölümünde bu eserler incelenmiştir. Teneke Trampet romanında baş karakter ve anlatıcı Oskar Matzerath, hem büyümesini üç yaşında isteyerek durdurduğu ve tekrar büyümeye karar verdiğinde de sadece enine genişlediği için bedensel engele sahip olmanın yanı sıra, zihinsel olarak da çok sağlıklı gözükmemektedir. Her ne kadar çok zeki olduğunu ve isteği üzerine akıl hastanesine kapatıldığını roman boyunca belirtse de, sosyopatların pek çok özelliğine sahip olmanın yanı sıra, çeşitli sanrılar da görüyor gibidir. Acımak romanındaki ana karakterlerden biri olan Edith ise, bir kaza sonucu felç geçirmiş ve yürüme yetisini kaybetmiştir. Bunun yanında, majör depresyon ve histeriye yakın semptomlar gösterdiği bölümler de bulunmaktadır.

İki roman arasındaki temel fark, engelli bireyin engelli olmayanlarla karşılaşmalarının niteliğidir. Kristeva'dan (2010) alıntılandığı gibi, engelli bireyle karşılaşmak engelli olmayan bireyin kastrasyon korkusunu tetikler. Bir diğer deyişle, Arno Gruen'in kuramsal çerçevesi içinden konuşursak, birey engelli olan başka bir bireyle karşılaştığında, reddettiği çaresizlikle yüzleşmek zorunda kalır ve bu onda stres uyandırır. Dolayısıyla, her iki kuramcı da, engeli yok sayılmasının, görmezden gelinmesinin yaygın bir savunma mekanizması olacağını savunurlar.

Acımak romanı tam da bu bakış açısını doğrular. Roman boyunca Edith'in engeli dile getirilmez, yadsınır ve yok sayılır. Engelin yadsınamaz bir biçimde açığa çıktığı ya da

önem kazandığı durumlarda ise bu karşılaşma mümkün oldukça çabuk bir biçimde geçirilir. Öte yandan Teneke Trampet romanında Oskar'ın engeli açıkça konuşulmakla kalmaz, Oskar cinsel hayatına ve diğer ilişkilerine de rahatlıkla devam eder. Bunun yazarın engelliliğe bakışından ziyade, eserin tekinsiz ahlaki ortamında kaynaklanabileceği unutulmamalıdır. Teneke Trampet romanı boyunca grup seks sahnelerinden hırsızlığa ve tecavüze, ahlaki normların dışında kalan pek çok öğe olağanlaştırılmış ve bir dönem yozlaşma eleştirisi olarak kullanılmıştır. Oskar'ın da engelliliğinin olağan karşılanması, engelin olağanlaştırılmasından ziyade, tıpkı diğer ahlaki norm dışı öğeler gibi bir toplum eleştirisi amacı taşıyor olabilir.

İkinci bir önemli fark da engelli bireylerin pasiflik düzeyleridir. Edith hiçbir işi kendi yapamayan, bütün maddi imkanlara rağmen temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun ve tek başına insan içine çıkmayı da reddeden bir şekilde çizilirken, Oskar yalnızca aktif olmakla kalmaz, işi ileriye götürüp müziğiyle kitleleri manipüle etmeye de başlar. Hikayeyi anlattığı akıl hastanesine bile kendi rızasıyla girdiğini iddia etmekte ve Edith'den bu yönüyle de ayrılmaktadır.

Üçüncü önemli fark ise Oskar ve Edith'in maruz kaldıkları üsluplardır. Oskar hayatı boyunca aşağılanır ve ilişki yaşadığı insanlar tarafından bile hakarete uğrarken, Edith her türlü kötü muameleden muaftır. Bunun sebebinin ekonomik sınıf olduğunu varsaymak çok uçuk bir tahmin olmayacaktır. Edith'in oldukça nüfuzlu ve varlıklı bir adam olan babasına yaranmak isteyen insanlar, zıt düşmekten çekinmekte ve oldukça kibar davranmaktayken, hem engelli hem Polak olan Oskar ise bir de alt sınıf bir aileye mensup olmanın da getirileriyle boğuşmaktadır.

Romanlar en önemli kısım olan yansıttıkları engelli modeline gelindiğinde ise oldukça benzerlik göstermektedirler. Her iki roman da sosyal modelin oldukça uzağındadır; eserlerin engelli aktivizmi ve sosyal modelin teorik gelişmesinden önce kaleme alındığı düşünüldüğünde anlaşılır olan bir kusur. Genellikle tıbbi model ışığında engelliliği işlemişlerdir. Engelliler tedavi edilebilir ve hatta mutlaka tedavi edilmesi gereken bireyler olup, onlara değer veren kişiler tarafından doktor doktor gezdirilmişlerdir. Grass'ın Oskar karakteri fiziksel engelini kendi seçmiş olmasıyla ufak bir farklılık gösterir. Bunun da, kendini bilinçli olarak normların dışına itmesiyle ve dönemin normatif beden politikaları eleştirisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Romanlar arasındaki en ilginç benzerlik ise, iki roman da 20. yüzyılda yazılmış ve tıbbi model

ekseninde dönmüş olmasına rağmen, hâlâ ahlaki modelden izler taşımalarıdır. Huysuzluğu ve şımarıklığıyla ön plana çıkarılan Edith korkulan cadı kadın portresine yakın özellikler sergilerken, Oskar da işlediği suçlar ve trajediye duyarsızlığı ile adeta bir şeytan figürüdür.

Özetlemek gerekirse, dönemlerinde olduğu kadar bugün de popülaritelerini sürdüren iki yazar olan Zweig ve Grass'ın Teneke Trampet ve Acımak adlı romanları incelenmiş ve Alman Edebiyatı'nda engelliliğe dair bir önsezi geliştirilmeye çalışılmıştır. Kullanılan temel yöntem tarihsel koşullar bağlamında analizi getiren pozitivist metot olmakla birlikte çeşitli psikanalitik ve sosyolojik kuramlar da kullanılmış ve Marksist eleştiriden de faydalanılmıştır. Her ne kadar tezin en olumlu bulduğu yaklaşım sosyal model olsa da, bu gelişmelerden önce eserlerini kaleme almış olan yazarlar genellikle tıbbi modelin özelliklerini yansıtmışlar; ilginç bir şekilde ahlaki modelden de bazı öğeler taşımışlardır.

Bu tezin karşılaştırmalı edebiyat alanındaki çalışma azlığını gidermeye yönelik iyi bir adım olacağı umut edilmekle beraber, edebiyat sosyolojisi kapsamında yapılacak başka çalışmalarla engelli hareketinin diğer aktivizmlerle nasıl ilişkilendiğini ve bu ilişkilerin edebiyata ne şekilde yansıdığını araştırmak gereklidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aytaç, G. (2001), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bassnett, S. (1993). *Comparative-literature: a critical introduction*. Oxford-UK: Blackwell.
- Baytekin, B. (2006). *Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Bolt, D., Penketh, C. (2016). *Disability, Avoidance and the Academy: Challenging Resistance*. Edited by David Bolt and Claire Penketh. Abingdon, Oxon; New York: Routledge.
- Coloroso, B. (2003). *The Bully,the Bullied, and the Bystander*. Newyork: Harper Collins.
- Corker, M., & Shakespeare, T. (Eds.). (2002). *Disability/postmodernity: Embodying disability theory*. Bloomsbury Publishing.
- Crow, L. (1996). *Including all our lives: renewing the social model of disability*. C. Barnes & G. Mercer. (Eds.). *Exploring the Divide*. Leeds: The Disability Press.
- Fiske S.T., Taylor S.E. (1991). *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Göbenli, M. (2005). *Direnmenin Estetiği'ne Güven, Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Peter Wess ve Vedat Türkali*, İstanbul: Don Kişot Güncel Yayınlar.
- Goffman, E. (2014). *Damga: örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Heretik Yayıncılık.
- Grass, G. (2000). *Teneke trampet*. Gendaş Kültür.
- Gruen, A. (2015). *Empatinin yitimi*. Evrensel.
- Gruen, A. (2004). *Kendine İhanet: Kadın ve Erkeklerde Özerklik Korkusu*. Çitlembik Yayınları.
- Hall, A. (2015). *Literature and disability*. Routledge.

- Hobsbawm, E. J. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*. Everest Yayınları.
- Hodge, B., Kress, G., & Jones, G. (1979). The ideology of middle management. *Language and control* (s:81-93 içinde). Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Joshua, E., & Schillmeier, M.. (2010). *Edinburgh German Yearbook 4: Disability in German Literature, Film, and Theater*. Boydell and Brewer.
- Meriç, C. (1994). *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pearman, T. (2010). *Women and disability in medieval literature*. Springer.
- Quayson, A. (2007). *Aesthetic nervousness: Disability and the crisis of representation*. Columbia University Press.
- Raphael, R. (2009). *Biblical corpora: Representations of disability in Hebrew biblical literature*. Bloomsbury Publishing USA.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm* İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Seksik, L. (2012). *Stefan Zweig'in Son Günleri*. Can Yayınları.
- Thomson, R. G. (2017). *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*. Columbia University Press.
- Uluç, G. (2009). *Medya ve Oryantalizm-Yabancı, Farklı ve Garip... Öteki*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Sürelî Yayınlar

- Acehan, A. (2009). Sürgün Edebiyatı. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 1(1), 199-205.
- Altun, H. O. (2009). Hakaret Anlamı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı. *Açta Turcica*, 2 (1), 1-15.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (1), 11-25.
- Arslan, C. (2017). Yabancı Filolojilerin Dönüşümü Bağlamında Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. *Journal of International Social Research*, 10(53), 12-16.
- Atmaca, V. (2010). Eski Medeniyetlerde Günaj-Hastalık İlişkisi veya Tanrının Gazabı Meselesi, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi*, 34, 99-121.
- Aytaç, G. (1994). Alman Sürgün Edebiyatı, *Varlık – Doğudan Batıya Sürgünlüğün Yeryüzü Serüveni*, Nisan 1039, 5.
- Bayram, Y. (2004). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(16), 69-93.
- Bonifazio, M. (2017). Nausea, ‘the seal of true love’? Günter Grass’ Many Uses of Disgust in Die Blechtrommel. *Disgust*, 8, 19-38.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 81-94.
- Çakmak, N.M. (2008). Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (2), 51-62.
- Çetin, O.B. (2005). Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1, 61-76.

- Deniz, A. Ç., Balcıoğlu, M., & Diktaş, A. (2016). Romanların Maruz Kaldıkları Damgalanma Ve Dışlanma Mekanizmaları: Uşak Örneği. *Tarih Okulu dergisi*, 9, 567-578.
- Erdoğan, O. (2017). İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Sosyo-Ekonomik Sorunları: Trabzon İli Örneği, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(14), 89-114.
- Hoggart, R. (1966). Literature and society. *The American Scholar*, 35 (2), 277-289.
- Holmgren, L. E. & Hearn, J. (2017). Erkekleri Feminizmin İçinde ve Dışında “Çerçevelemek”, *Fe Dergi*, 9(2), 85-101.
- Karagöl, A., Çalışkan, D., & Beyazyüz, M. (2013). Halk sağlığı açısından ruhsal bozukluklarda üç boyutuyla damgalama. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 22 (3), 96-114.
- Karahalil, F. (2013). Franz Kafka'nın Yargı Adlı Eseri İle Siegfried Lenz'in Almanca Dersi Adlı Eserinde Baba Oğul Motifinin Karşılaştırılması. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 33-41.
- Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L., Yüce, A., & Sözbilir, M. (2016). Yeti yitimi modellerinin tarihsel süreci. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 183-197.
- Köbsell, S. (2006). Towards self-determination and equalization: A short history of the German Disability Rights Movement. *Disability Studies Quarterly*, 26(2).
- Kösemihal, N. Ş. (1964). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *Sosyoloji Dergisi*, 19 (20), 1-37.
- Kristeva, J. (2006). At the limits of living: To Joseph Grigely. *Journal of Visual Culture*, 5(2), 219-225.
- Kurzban, R., & Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: the functions of social exclusion. *Psychological bulletin*, 127(2), 187-208.
- Kuş Saillard, E. (2010). Ruhsal Hastalara Yönelik Damgalamaya İlişkin Psikiyatrist Görüşleri ve Öneriler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 14-24.

- Lye, J. (2011). Yapısalcılığın Bazı Öğeleri ve Edebiyat Teorisine Uygulaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), 632-639
- Mercan, S., & İk, A. (2006). Psikiyatri ve dermatolojinin ortak çalışma alanı: Psikodermatoloji. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(4), 305-313.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14 (33), 79-92.
- Mitchell, D. T., & Snyder, S. L. (2001). Representation and its discontents: The uneasy home of disability in literature and film. *Handbook of disability studies*, 195-218.
- Önal, M. (2008). Edebî dil ve üslup. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 36, 23-47.
- Özgökçeler, S., & Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 1(1), 33-54.
- Özmen, S. & Erdem, R. (2018). Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 185-208.
- Öztürk, P., Orhan, F. Ö., Dokur, N., & Özer, A. (2012). Akne Vulgarisli Hastalarda Mizaç-Karakter Özelliklerinin İncelenmesi. *Nöro-Psikiyatri Arşivi*, 49(4), 255-259.
- Ruben, E., & Watson, E. (1987). Disability bias in children's literature. *Lion and the Unicorn*, 11, 60-67.
- Shakespeare, T. (2006). The social model of disability. *The disability studies reader*, 2, 197-204.
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28), 69-85.
- Tatlıcı, M. R. (2006). Günter Grass'ın Roman Dünyasına Teknik-Tematik Bir Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 589-594.
- Timurturkan, M., Demez, G., Kart, E., Ertan, C., Cankurtaran, S., & Aktin, S. (2017). “Hükümlü” Olmanın Sosyal Tezahürleri: Sosyal Dışlanma, Damga ve Suç. *Sayı Hakemleri*, 9(20), 138-157.

- Tutaş, N. (2006). Yazınsal Metinlerde Biçembilimsel İnceleme, LITTERA Edebiyat Yazıları, 169-180.
- Tüzün, O. & Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam*, 19(1), 24-39.
- Ünür, E. (2013). Türk televizyon dizilerinde toplumsal kimliklerin temsili. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(2), 32-42.
- Yüce, S. (2016). Edebiyatta Gerçekçilik ve Alımlama Estetiği. *SÖYLEM Filoloji Dergisi*, 1(2), 105-117.

Diğer Yayınlar

- Acar, M. T. (2015). *XX. Yüzyıl Türk Romanında Engelli Karakterlerin “Küçük Ağa” ve “Köyün Kamburu” Romanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Aksoy, S. (2015). *Günter Grass hayatını kaybetti, Orhan Pamuk Alman romancıyı anlattı (Günter Grass kimdir)*. Hürriyet. Erişim Tarihi: 01.05.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/gunter-grass-hayatini-kaybetti-orhan-pamuk-alman-romanci-yi-anlatti-gunter-grass-kimdir-28722971>.
- At last: Germany passes major disabled rights reform*. (2016). Erişim Tarihi: 01.05.2018, <https://www.thelocal.de/20161202/at-last-germany-pushes-reform-for-disability-rights>.
- Aytaç, G. (t.y.) *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Erişim Tarihi: 01.09.2018, <https://www.insanokur.org/karsilastirmali-edebiyat-bilimi-gursel-aytac/>.
- Engelli Amerikalılar Yasası* (1990) (ABD). *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*, 27/05/2009, Erişim Tarihi: 01.05.2018, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>.
- Groce, N. (2013). *Witchcraft, wealth and disability: reinterpretation of a folk belief in contemporary urban Africa*. Erişim Tarihi: 05.07.2018, https://www.researchgate.net/publication/320757168_Witchcraft_Wealth_and_Disability_Reinterpretation_of_a_folk_belief_in_contemporary_urban_Africa.
- Günter Grass: Yazar kaybedenlerin tarafında olmak zorundadır* (2015), Agos, Erişim Tarihi: 01.05.2018, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11251/gunter-grass-yazar-kaybedenlerin-tarafinda-olmak-zorundadir>.
- Handicap International, Erişim Tarihi: 01.05.2018, <http://www.making-prsp-inclusive.org/en/home.html>.
- İdefix, Erişim Tarihi: 01.05.2018, <http://www.idefix.com/turkiye-ne-okuyor>.
- Knittel, S. C. (2011). *Uncanny homelands: Disability, race, and the politics of memory*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Columbia University, Kolombiya.

- Okur, N., & Erbil Erdugan, F. (2010). Sosyal haklar ve özürlüler: Özürlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme. Erişim Tarihi: 01.09.2018, <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/okur.pdf>.
- Parys, M. (2014). *Introduction to mentall illness in Ancient Mesopotomia*. Erişim Tarihi: 01.08.2018, <https://www.researchgate.net/publication/265214887/download>.
- Riding, A. (2006). Günter Grass Under Siege After Revealing SS Past, NY Times, Erişim Tarihi: 03.08.2018, <https://www.nytimes.com/2006/08/17/arts/17gras.html>.
- Top 5 Reasons Why Mental Illness Disability Claims Are Denied* (2017), Erişim Tarihi: 01.05.2018, <https://www.socialsecuritylawcenter.info/blog/stop-5-reasons-mental-illness-claims-denied/>.
- Ulu, E. (2013). *Televizyon Haberlerinde Sunulan Engelli Temsillerinin Alımlaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ulukan, A. (2012). *Dede Korkut Hikayeleri ve Grimm Masallarında Kültür ve İnançlara Yerleşmiş Renk ve Sayı İmgelemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Ünal, A. (2010). *Türk çocuk edebiyatında engellilerin temsili (1969-2009)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Suiçmez, T. (2006). *Günter Grass'ın Teneke Trampet Eserinde Toplum Eleştirisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

ÖZGEÇMİŞ

Nilay VAROL, 1986 yılında Bilecik’te doğdu. İlk ortaokul ve lise eğitimini burada tamamladı. Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü’nde sonlandırarak aynı üniversitenin Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde yüksek lisans eğitimi almıştır. Özel bir havayolu firmasında kabin memuru olarak çalışmaktadır.

